श्री

सुबोध—संस्कृतम्

OR

रवीन्द्रः
नवागढ़
(छत्तीसगढ़)

EASY STEPS

TO SANSKRIT

(Part I)

BY

B. B. KAMAT, B. A., B. Sc. (Bombay)

(...BAY EDUCATIONAL DEPARTMENT)

Printed by Shantaram T. Ajgaonkar, at Manoranjan Press,
3, Sandhurst Road, Girgaon, Bombay and published
by B. B. Kamat, at 448, Robson Road, Karachi.

DEDICATED

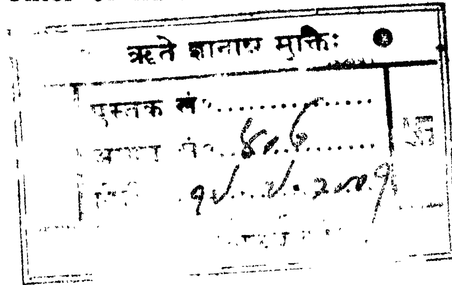
To

Shrimant Bhavânrao Shriniwâsrâo

Alias

Balasaheb Pandit Pant Pratinidhi, B. A.,

Chief of Aundh

Whose "Picture Râmâyana" inspired

the author to write this book

PREFACE

This little book aims at making the study of Sanskrit easier than what it has been hitherto.

The method used here is based upon a few common-place facts about the ability and liking of children:—

(1) They can read and understand sentences as easily as disconnected words.

(2) They are more easily induced to read a connected narrative than to learn a list of disconnected words or sentences,—especially is this the case when the story relates to scenes or persons familiar to them.

(3) All children like pictures—especially good pictures.

(4) They naturally understand things better when explained through their mother-tongue.

(5) It is with the observation and use of expressions, repeated over and over again—and not with a formal study of grammar—that they begin to learn their mother-tongue.

In the following pages, I have tried to apply these simple facts of common experience to the teaching of Sanskrit.

To this end, I could not find a better back-ground than the Story of Râma; nor better pictures than those from the "Picture Râmâyan," kindly permitted to be inserted here-in by the distinguished Artist-Author, the Chief of Aundh.

For a long time I have cherished the idea of writing a book on the present lines; but a little incident during my residence at Oxford induced me to give a shape to it: One of my friends there was frightened away from learning French in the usual way. Being, however, persuaded to adopt a method similar to the one followed in this book, not only could he overcome his fear of French, but he could even enjoy the study of it: This confirmed my belief that a feeling of joy & zest at the outset should go a long way to encourage a beginner to like his lessons in the study of a new language. Hence this humble attempt.

The main business of this book is the reading of the story and the first reading need not be disturbed with any *formal* teaching of grammar. It will be found that, as a result of

several factors introduced, the pupil gets smoothly along with the flow of the narrative and unconsciously picks up some grammar on the way: Before he finishes this, the first part, he will be conversant, in an elementary way, with the Present, the Imperfect and the Second Future Tenses and the Imperative mood of verbs; as also with some prominent types of nouns, pronouns, adjectives and compounds. The Rûpâvali at the end may be used in the subsequent readings and, when a more detailed treatment is required later on, it may be supplemented by the teacher from that standard book—the First Book of Dr. Bhandarkar.

In an introductory primer like this, the Present Tense is used in some lessons, although a past tense would have been more appropriate.

Sandhis between words are deliberately omitted. The beginner is thus left to face only one difficulty, the easier and more fundamental one of the two, viz., (1) to understand the meaning of Padâs; and (2) to disentangle the Padâs from the Sandhis. Most beginners are puzzled with पुस्तकमस्ति although several can easily interpret पुस्तकम् अस्ति. Ample material will, however, be found in the Rûpâvali for the study of Sandhis.

English and Hindi equivalents are given in addition to those in the vernacular. All vernaculars are printed in Devnâgarî characters for the convenience of printing.

Before closing, I must add that, while I am entirely responsible for the defects and inaccuracies that may be found in the book, I owe a debt of gratitude to my colleagues at the N. J. High School, for help in several ways, particularly to Mr. D. S. Patkar, for three of the pictures—as also to several other friends elsewhere, who do not permit me to mention them individually. I cannot, however, omit to mention the kindness of Professors P. V. Kane, G. S. Ghurye, and P. V. Kulkarni, for going through a portion of the Ms and making valuable suggestions. My thanks are also due to Mr. Bherumal Mahirchand of the D. J. Sind college for suggesting several appropriate Sindhi equivalents.

448, Robson Road,
Karachi, Sind, 16th July 1925, } BAPUJI B. KAMAT,

श्रीगणेशाय नमः ।

प्रथमः पाठः ।

बालकः गणेशम् नमति । बालकस्य नाम अशोकः । तस्य हस्ते पुस्तकम् अस्ति । पुस्तकस्य नाम सुबोध–संस्कृतम् । अशोकः शालाम् गच्छति, गुरुम् नमति, पुस्तकम् पठति च । तेन गुरुः सन्तुष्टः भवति । गुरवे नमः ।

प्रथमः पाठः-First Lesson	पहिला पाठ	सबकु पहिर्यो
बालकः-Boy	बालक	बालकु
नमति-Bows	प्रणाम करता है	नमे थो
बालकस्य-(of) the boy	बालकके	बालकजो
नाम-Name	नाम	नालो
तस्य-His	उसके	तँहँजो
हस्ते-(in) the hand	हाथमें	हथमें
पुस्तकम्-Book	पुस्तक	किताबु
अस्ति-Is	है	आहे
शालाम्-(to) school	पाठशालामें	पाठशालामे
गच्छति-Goes	जाता है	वञेथो
गुरुः-Teacher	गुरु	गुरु
गुरुम्-(to) the teacher	गुरुको	गुरूखे
पठति-Reads	पढ़ता है	पढ़े थो
च-And	और	अँइँ
तेन-Therefore	इस लिये	तँहँजे करे
सन्तुष्टः-Pleased	प्रसन्न	खुश, परसन
भवति-Becomes	होता है	थिये थो
नमः-Bow !	नमस्कार	नमस्कारु
गुरवे-(to) teacher	गुरुको	गुरूखे

द्वितीयः पाठः ।

श्रीरामाय नमः ।

कः एषः बालकः ? एषः बालकः रामः । रामः कस्य पुत्रः अस्ति ? रामः दशरथस्य पुत्रः । कः एषः दशरथः ? दशरथः अयोध्यायाः राजा अस्ति । दशरथः रामस्य पिता । रामः दशरथम् नमति ।

रामस्य माता का ? रामस्य माता कौसल्या । तस्मात् कौसल्या दशरथस्य भार्या । रामः कौसल्याम् नमति । रामः मातरम् नमति । रामः पितरम् नमति । सः मातापितरौ नमति । मातापितृभ्याम् नमः ।

द्वितीयः पाठः-2nd Lesson	दूसरा पाठ	सबकु बियो
कः ?-Who ?	कौन ?	केरु ?
कस्य ?-whose ?	किसका ?	कँहिँजो ?
एषः-This	यह	हीउ
अयोध्यायाः-of Ayodhya	अयोध्याका	अयोध्याजो
राजा-King	राजा	राजा
पिता-Father	बाप	पीउ
माता-Mother	माँ	माउ
का ?-Who ?	कौन ?	केरु ?
तस्मात्-Therefore	इस लिए	तँहँजे करे
भार्या-Wife	जोरू	जाल, स्त्री
मातरम्-to the Mother	माँको	माउ खे
पितरम्-to the Father	बापको	पीउ खे
सः-he	वह	हू
मातापितरौ-Parents	माँबाप	माउपीउ
मातापितृभ्याम्-to the Parents	माँबापको	माउपीउखे
पुत्रः-Son	बेटा	पुटु

चित्रकारः—श्रीयुत पाटकर.

तृतीयः पाठः ।

श्रीलक्ष्मणाय नमः ।

लक्ष्मणः दशरथस्य अन्यः पुत्रः अस्ति । लक्ष्मणस्य माता सुमित्रा । सुमित्रा च दशरथस्य अन्या भार्या । रामः दशरथस्य पुत्रः । लक्ष्मणः अपि दशरथस्य पुत्रः । तस्मात् रामः लक्ष्मणस्य भ्राता । रामः लक्ष्मणस्य प्रियः । लक्ष्मणः अपि रामस्य प्रियः । रामलक्ष्मणाभ्याम् नमः ।

तृतीयः पाठः-3 rd Lesson	तीसरा पाठ	सबकु टियों
अपि-Also	भी	ब, पिण
अन्यः-Another	दूसरा	बेओ
अन्या-Another	दूसरी	बी
प्रियः-Dear	प्यारा	प्यारो
भ्राता-Brother	भाई	भाउ

चतुर्थः पाठः ।

पित्रे नमः ।

रामः लक्ष्मणस्य भ्राता अस्ति । रामः लक्ष्मणस्य कीदृशः भ्राता अस्ति ? न सः लक्ष्मणस्य सहोदरः भ्राता । कथम् एतत् ? रामस्य माता कौसल्या । परन्तु लक्ष्मणस्य माता सुमित्रा । तस्मात् रामः लक्ष्मणस्य सापत्नः भ्राता अस्ति, न तु सहोदरः । तथापि रामः लक्ष्मणस्य प्रियः । लक्ष्मणः च रामस्य

प्रियः । रामलक्ष्मणौ द्वौ अपि नृपस्य दशरथस्य प्रियौ, अतीव प्रियौ । नृपाय दशरथाय नमः ।

चतुर्थः पाठः-4th Lesson	चौथा पाठ	सबकु चोथों
पित्रे-(to) father	बापको	पीउखे
कीदृशः?-of What kind?	किस प्रकारका ?	कहिड़ो ?
सहोदरः- Born of the same mother	सगा	सगो
कथम् एतत्?-How is this?	यह कैसा है ?	सो कींय ?
परन्तु-But	परंतु	पर
तु-But	किंतु	पर
किन्तु-But	परंतु, किंतु	पर
सापत्नः-Half-brother	सौतेला	माटे जो, लगो
तथापि-Never-the-less	तौ भी	तब
द्वौ अपि-Both	दोनों भी	बइ ब
नृपस्य-(of) the King	राजाका	राजाजो
नृपाय-(to) the King	राजाको	राजाखे
अतीव-Exceedingly	बहुत	घणोइ, अती

पञ्चमः पाठः ।

नृपाय नमः ।

राजा दशरथः अयोध्यायाम् राज्यम् करोति, प्रजाः रक्षति च । तस्य एका भार्या कौसल्या, अन्या च सुमित्रा नाम । दशरथस्य तृतीया अपि भार्या अस्ति । तस्याः नाम कैकेयी । तस्याः अपि पुत्रः अस्ति भरतः नाम । सुमित्रायाः द्वितीयः अपि पुत्रः अस्ति शत्रुघ्नः नाम । भरतः रामस्य सापत्नः भ्राता ।

तथा च शत्रुघ्नः अपि । किन्तु शत्रुघ्नः लक्ष्मणस्य सहोदरः । भ्रातृभ्यः नमः ।

पञ्चमः पाठः 5th Lesson	पाँचवाँ पाठ	सबकु पंजों
राजा-King	राजा	राजा
अयोध्यायाम्-in Ayodhya	अयोध्यामें	अयोध्यामें
राज्यम् करोति-Reigns	राज्य करता है	राज्रु करेथो
प्रजाः-Subjects -	प्रजा	परजा
रक्षति-Protects	रक्षा करता है	रिख्या करेथो
एका-One	एक	हिकड़ी
तृतीया-Third	तीसरी	टी
तस्याः-her	उसका	हुन्नजो
द्वितीयः-Second	दूसरा	बेओ
तथाच-in the same way-	उसी रीती से	तिअँ

षष्ठः पाठः ।

रामः लक्ष्मणः भरतः शत्रुघ्नः च चत्वारः भ्रातरः सन्ति । सर्वे अपि शूराः गुणवन्तः च भवन्ति । तेषाम् रामः सर्वस्य प्रियः । विशेषतः तु रामः लक्ष्मणस्य प्रियः, बाल्यात् प्रभृति अतीव प्रियः । सः अपि लक्ष्मणेन विना अन्नम् न भक्षयति, निद्राम् अपि न लभते । यदा रामः अश्वम् आरोहति, मृगयाम् च गच्छति, तदा लक्ष्मणः अपि चापम् गृहीत्वा तम् अनुगच्छति । भरतः शत्रुघ्नस्य प्रियः । शत्रुघ्नः अपि भरतस्य बाल्यात् प्रभृति अतीव प्रियः अस्ति ।

तैः चतुर्भिः पुत्रैः राजा दशरथः प्रसन्नः अस्ति ।

षष्ठः पाठः–6th Lesson	छटवाँ पाठ	सबकु छहों
चत्वारः–Four	चार	चार
सन्ति–are	हैं	आहिनु
सर्वे–All	सब	सभु
शूराः-Brave	शूर	सूरमा
गुणवन्तः Good	गुणी	चङे गुणवारा
तेषाम्–of them	उनमें से	तिन्हमाँ
सर्वस्य–of all	सबका	सभनीजो
विशेषतः–Particularly	विशेष करके	खास करे
बाल्यात् प्रभृति–From childhood	बचपनासे	बालपिणखाँ
विना–Without	सिवाय	बिना
भक्षयति–Eats	खाता है	खायेथो
निद्राम् लभते–Gets sleep	सोता है	निंड करेथो
अश्वम् आरोहति–Gets up on a horse	घोडेपर चढ़ता है	घोडेते चढ़ेथो
मृगयाम् गच्छति–Goes to hunt	शिकारके लिये जाता है	शिकारते वञेथो
चापम् गृहीत्वा–Taking the bow	कमान लेकर	कमान खणी
तम् अनुगच्छति–Follows him	उसके पीछे जाता है	पुठयाँ वञेस् थो
चतुर्भिः–With the four	चारों से	चइँनीसाँ
प्रसन्नः–Pleased	प्रसन्न	परसन
यदा-तदा–When-then	जब-तब	जडुहीं–तडुहीं

सप्तमः पाठः ।

चित्रकारः श्रीयुत पाटकर.

एकदा विश्वामित्रः अयोध्याम् अगच्छत्, दशरथस्य किङ्करम् च अवदत्—"अहं अस्मि मुनिः विश्वामित्रः नाम । वने वसामि । अद्य वनात् आगतः अस्मि । राजानम् दशरथम् च द्रष्टुम् इच्छामि"—इति । किङ्करः राजानम् अगच्छत् अवदत् च—"देव, विश्वामित्रः नाम कश्चित् वनवासी मुनिः द्वारे तिष्ठति। देवम् च द्रष्टुम् इच्छति । श्रुत्वा देवः प्रमाणम्"—इति । किङ्करस्य वचनेन नृपः सन्तुष्टः अभवत् । सिंहासनात् च उत्थाय विश्वामित्रम् अर्घ्येण अपूजयत् । तेन विश्वामित्रः प्रसन्नः अभवत् ।

सप्तमः पाठः-7th Lesson	सातवाँ पाठ	सबकु सतों
एकदा-Once	एक समय में	हिकड़े मेरे
अगच्छत्-Went	गया	वियो
किंकरम्-(to)the servant	नौकरको	नोकरखे
अवदत्-Said	बोला	चयाईं
अहम् अस्मि-I am	मैं हूँ	आँउ आह्याँ
अहम् वसामि-I live	मैं रहता हूँ	आँउ रहाँ थो
वने-(in) the forest	बन में	बनमें
वनात्(from)the forest	बन से	बनखाँ
अद्य-Today	आज	अज्जु
आगतः अस्मि-(I) am Come	आया हूँ	आयो आह्याँ
द्रष्टुम् इच्छामि-(I) Wish to see	दर्शनकी इच्छा करता हूँ	दर्शनजी इच्छा अथमु
कश्चित्-Some one	कोई	को
वनवासी-Resident of a forest	वन में रहनेवाला	बनवासी
मुनिः-Sage	मुनि	रिशी
द्वारे-(at) the door	द्वार पर	दरते
तिष्ठति-Stands	खड़ा हुआ है	बीठो आहे
देव-Your Majesty	हे महाराज	महाराज
श्रुत्वा-Having heard	सून कर	बुधी
देवः प्रमाणम्-Your majeysty is the authorit	जैसी महाराजकी आज्ञा	हाणे जे का साँईंजिन् जी आग्या
उत्थाय-Getting up	उठ कर	उत्थी
अर्घ्येण With materials of worship	पूजाकी सामग्री सहित	अर्गसाँ
अपूजयत्-Worshipped	पूजा किया	पूजा कई

अष्टमः पाठः ।

नृपस्य आदरेण विश्वामित्रः प्रसन्नः अभवत् । तम् च कुशलम् अपृच्छत् । नृपः अवदत्–"महामुने, आगमनस्य किम् कारणम् ? तव कामम् कर्तुम् इच्छामि" इति । मुनिः अवदत्–" भोः राजन्, तव वचनेन प्रसन्नः अस्मि । अयम् मम कामः । यत्र अहम् वने वसामि, तत्र द्वौ राक्षसौ अपि वसतः । एकः मारीचः नाम, अन्यः च सुबाहुः । द्वौ अपि मम यज्ञस्य विघ्नकरौ भवतः । तौ रुधिरेण मम वेदीम् सिञ्चतः । तेन मम व्रतभङ्गः च भवति" इति । राजा अपृच्छत्–" यदि एवम्, भवान् तौ किम् न दण्डयति ?" इति ।

अष्टमः पाठः–8th Lesson	आठवाँ	सबकु अठों
आदरेण–With respect	आदरसे	आदर भावसाँ
कुशलम्–Health	कुशल	चङ भलाई
अपृच्छत्–Asked	पूछा	पुच्छी
महामुने–O great sage	हे महर्षीजी	हे महामुनि
आगमनस्य-of (Your) arrival	आगमनका	अचणजो
कारणम्–Cause	[redacted]	कारण
किम्–What ?	क्या ?	केहड़ो ?
तव कामः–Your desire	आपकी कामना	तुहिँजी कामना
मम कामः– My desire	मेरी कामना	मुहिँजी कामना
अयम्–This	यह	हीउ

यत्र–Where	जहाँ	जित्ते
तत्र–There	वहाँ	तित्ते
राक्षसौ–(two) demons	राक्षस	राकासु
यज्ञस्य–(of)the-sacrifice	यज्ञका	यग्यजो
विघ्नकरौ–Creators of difficulty	विघ्न करनेवाले	विघनु विझंदर
रुधिरेण–(with) blood	रक्त से	रत्तसाँ
वेदीम् (to) the altar	वेदीको	वेडी
सिंचतः Sprinkle	छिड़कते है	छिण्कारिंथा
व्रत-भंगः Breaking of the vow	व्रतका भंग	विर्तजो भंगु
भवान् दण्डयति–Your Honour punishes	आप दंड देते हैं	अव्ही सजा कयों था

नवमः पाठः ।

मुनिः प्रत्यभाषत–"अहम् तौ स्वयम् न दण्डयामि यतः मम व्रतम् क्रोधेन नश्यति । तस्मात् रामम् मे प्रयच्छ । सः विघ्नकरान् राक्षसान् दण्डयिष्यति । तेन ख्यातः भविष्यति च । अद्य एव रामेण सह वनम् गमिष्यामि " इति ।

रामः दशरथस्य ज्येष्ठः पुत्रः । तस्मात् विश्वामित्रस्य तत् वचनम् श्रुत्वा दशरथः दुःखितः अभवत् । ऋषिम् अवदत् च–"रामः अद्यापि बालकः एव । एकाकी राक्षसैः सह युद्धम् कर्तुम् न शक्तः । सैन्यम् गृहीत्वा अहम् अपि रामेण सह वनम् गमिष्यामि । राक्षसैः सह युद्धम् च करिष्यामि । तस्मात् सर्वम् मे कथय । के ते राक्षसाः ? कीदृशम् तेषाम् बलम् ?

के तान् रक्षन्ति ? " इति ।

नवमः पाठः-9th Lesson	नौवाँ पाठ	सबकु नाओं
प्रत्यभाषत-Replied	जबाब दिया	जवाबु डिन्नो
क्रोधेन- (with) anger	क्रोध से	क्रोधजे करे
नश्यति-Disappears	नाश होता है	नासु थियेथो
प्रयच्छ-Give	दीजिये	डे
दण्डयिष्यति-(He) will punish	दंड देगा	सजा डींदो
ख्यातः भविष्यति-(He)will be famous	विख्यात हो जायगा	मशहूर थींदो
रामेण सह-With Rama	रामके साथ	रामसाँण
गमिष्यामि-(I) will go	जाऊँगा	वेइंदुसु
ज्येष्ठः-The eldest	जेठा	सभनीखाँ वड्डो
वचनम्-Speech	भाषण	वचनु
दुःखितः-Grieved	दुःखी	दुक्खी
बालकः एव-A mere boy	केवल बालक	रुगो वालकु
एकाकी-Single-handed	अकेला	अकेलो
शक्तः-Able	शक्तिमान	समर्थ
युद्धम् कर्तुम्-To fight	लड़नेके लिये	जुद्ध करणजे लाय
युद्धम् करिष्यामि-(I) will fight	लड़ूँगा	जुद्ध कंदुसु
मे कथय-Tell me	मुझको कहिये	मुखे बुधाय
के ?-Who ?	कौन ?	केरु ?
बलम्-Strength	शक्ति	बल्लु
अद्यापि-As yet	अब तक	अञा

दशमः पाठः ।

दशरथस्य तत् वचनम् श्रुत्वा विश्वामित्रः अभाषत-"अस्ति दक्षिणस्याम् दिशायाम् लङ्का नाम नगरी । तत्र रावणः नाम राक्षसः वसति । अन्ये राक्षसाः

रावणस्य सहायाः । रावणाय विधिना वरः दत्तः । तेन मत्तः सः सज्जनान् पीडयति । यज्ञस्य विघ्नकरः भवति च । यदा रावणः स्वयम् यज्ञस्य विघ्नकरः न भवति, तदा सः मारीचम् सुबाहुम् च प्रवर्तयति । तस्मात् तौ मम यज्ञस्य विघ्नकरौ भवतः । अन्ये अपि राक्षसाः मम यज्ञस्य विघ्नकराः भवन्ति" इति ।

दशमः पाठः-10th Lesson	दसवाँ पाठ	सबकु डहों
अभाषत-Said	बोला	चयो
दक्षिणस्याम् दिशायाम्-In the South direction	दक्षिण दिशामें	डख्खणु डिस्साडे
नगरी-City	नगर	नगरी
सहायाः-Helpers	सहायक	सहायता कंदर
विधिना-By the creator	ब्रह्मासे	ब्रह्माखाँ
वरः-Boon	वर	वर
दत्तः-Given	दिया गयाथा	डिन्नल
मत्तः-In-solent	प्रमादी	मस्त
सज्जनान्-(to) good people	सत्पुरुषोंको	चङनु माण्हुनुखे
पीडयति-Troubles	पीडा देता है	पीड़ेथो
प्रवर्तयति-Instigates	प्रवृत्त करता है	छेरेथो

एकादशः पाठः ।

राजा वदति-" महर्षे, मम चत्वारः पुत्राः रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः । चतुर्णाम् पुत्राणाम् रामः ज्येष्ठः । सर्वेषाम् रामः मम अतीव प्रियः । रामः अद्यापि बालकः एव । कथम् सः एकाकी राक्षसैः सह युद्धम् करिष्यति ? बालम् रामम् ते न दास्यामि" इति ।

शीघ्र–कोपः विश्वामित्रः दशरथाय क्रुध्यति। तस्य नेत्रे आरक्ते भवतः। सः राजानम् वदति– " राजन् दशरथ, पूर्वम् त्वम् अवदः–' तव कामम् कर्तुम् इच्छामि ' इति। इदानीम् च वदसि–'न तव कामम् करिष्यामि ' इति। एतत् तव न उचितम्। अहम् यथागतम् गमिष्यामि। तव प्रतिज्ञा मिथ्या। मिथ्या–प्रतिज्ञः त्वम् कथम् सुखी भविष्यसि ?" इति उक्त्वा सः क्रुद्धः मुनिः गन्तुम् इच्छति।

एकादशः पाठः–11th Lesson	ग्याहरवाँ पाठ	सबकु याऩ्हों
वदति–Says	बोलता है	चवेथो
चतुर्णाम्–(of) the four	चाऩ्होंमें से	चइनमां
दास्यामि-(I) Shall give	दूँगा	डींदुसु
शीघ्र-कोपः–Quick-tempered	गुस्सैल	सिग्घो कोपकंदर
क्रुध्यति–(he) is angry	गुस्सा होता है	कावड़्जेथो
नेत्रे–Eyes	नेत्र	अक्ख्युँ
आरक्ते–Red	लाल	गाढ़युं
पूर्वम्–Formerly	पहिले	अग्गे
त्वम् अवदः–You said	तुम बोले	तो चयो हो
इदानीम्–Now	अब	हाणे
न उचितम्–Not proper	अनुचित	लायकु न आहे
यथागतम्–Just the way (I) came	जैसा आया था वैसेही	जीय आयुसु तीय
प्रतिज्ञा–Promise, word	प्रतिज्ञा	प्रतिग्या
मिथ्या–False	झूठा	खोटी
मिथ्या-प्रतिज्ञः–Liar	असत्यवचनवाला	खोटी प्रतिग्यावारो
सुखी–Happy	सुखी	सुखी
इति उक्त्वा–So Saying	ऐसा बोल कर	एतरो चयी

द्वादशः पाठः ।

अस्ति दशरथस्य कुलगुरुः वसिष्ठः नाम । क्रुद्धम् विश्वामित्रम् दृष्ट्वा, सः राजानम् वदति–"राजन् दशरथ, न एतत् तव उचितम् । तव प्रतिज्ञा मिथ्या मा भवतु । सत्य–प्रतिज्ञः भव । त्वम् क्षत्रियः असि । स्वधर्मम् मा त्यज । यज्ञस्य रक्षणम् कुरु । मुनये विश्वामित्राय रामम् प्रयच्छ । विश्वामित्रेण रक्षितम् रामम् पीडयितुम् राक्षसाः न समर्थाः । एषः मुनिः विविधानि अस्त्राणि जानाति । सर्वम् अपि रामस्य हिताय भविष्यति । तस्य भयम् न विद्यते । संशयम् त्यज । प्रतिज्ञा–भङ्गम् मा कुरु" इति ।

द्वादशः पाठः-12th lesson	बारहवाँ पाठ	सबकु बा-हों
कुलगुरुः-Family-preceptor	कुलगुरु	कुलगुरु
सत्य-प्रतिज्ञः-One of true word	वचनका सच्चा	सची प्रतिग्यावारो
क्षत्रियः-One of the warrior class	क्षत्रिय	खत्री
स्वधर्मः-Own duty	स्वधर्म	पहिंजो धर्मु
मा त्यज-Do not abandon	मत छोड़ो	न छडु
रक्षणं कुरु-Protect	रक्षा करो	रिक्ष्या करु
रक्षितः-Protected	रक्षा किया हुआ	रिख्या कयल
समर्थाः-Able	समर्थ	समर्थ
विविधानि-Various	नाना प्रकारका	घणे किसमजा

अस्त्राणि-Celestial weapons	अस्त्र	अस्तर
जानाति-Knows	जानता है	जाणे थो
हिताय-For the good	भलाई वास्ते	भले लाय्
संशयम् त्यज-Abandon doubt	शंका मत करो	सनसो छडु
प्रतिज्ञा-भंगः-Breach of promise	प्रतिज्ञा भंग	प्रतिग्याजो भञणु
भयम्-Fear	भय, डर	भव
विद्यते-Exists	होता है	आहे

त्रयोदशः पाठः ।

वसिष्ठस्य तत् वचनम् श्रुत्वा, नृपः विश्वामित्रम् वदति–" भगवन्, माम् क्षमस्व । रामम् ते दास्यामि" इति । अनेन दशरथस्य वचनेन वसिष्ठ–विश्वामित्रौ प्रसन्नौ भवतः । राजा दशरथः रामम् आह्वयति । रामः शीघ्रम् आगच्छति । रामेण सह लक्ष्मणः अपि आगच्छति । अग्रतः रामः आगतः, तस्य पृष्ठतः च लक्ष्मणः । नृपः प्रियम् पुत्रम् रामम्, तथा एव लक्ष्मणम् च, विश्वामित्राय प्रयच्छति[१] । तेन विश्वामित्रः सन्तुष्टः भवति । रामलक्ष्मणौ विश्वामित्रम् नमतः । सः अपि हस्तौ उद्यम्य, ताभ्याम् आशीर्वचनम् यच्छति, यथा चित्रे दृश्यते ।

---

१ दाता = देता [illegible]

त्रयोदशःपाठः-13th lesson	तेरहवाँ पाठ	सबकु तेरहों
माम् क्षमस्व-Forgive me	मुझको क्षमा करो	मूते खिमा करु
अनेन-With this	इससे	हिनसाँ
आह्वयति-Calls	बुलाता है	कोठेथो
शीघ्रम्-Quickly	शीघ्रता से	झट्ट
अग्रतः-In front of	आगे	सिग्घो
पृष्ठतः-Belind	पीछे	अग्याँ
हस्तौ उद्यम्य-Raising hands	हाथ उपर उठाके	हत्थ खणी
आशीर्वचनम्-Blessing	आशीर्वाद	आसीस
चित्रे-In the picture	चित्रमें	तसवीरमें

चतुर्दशः पाठः ।

एषः श्यामलः बालकः रामः । अयम् च गौरः बालकः लक्ष्मणः । रामलक्ष्मणौ विश्वामित्रस्य अग्रतः तिष्ठतः । द्वौ अपि अञ्जलिम् बद्ध्वा विश्वामित्रम् नमतः । रामलक्ष्मणयोः दक्षिणतः गुरुः वसिष्ठः तिष्ठति, तयोः पृष्ठतः च राजा दशरथः । वसिष्ठदशरथयोः पृष्ठतः च सिंहासनम् वर्तते । सिंहासनस्य उपरि छत्रम् च भवति । तस्य वामतः एकः किङ्करः तिष्ठति । तस्य हस्ते चामरम् अस्ति । सिंहासनस्य दक्षिणतः अन्यस्य किङ्करस्य हस्तः एव दृश्यते । तस्मिन् हस्ते अपि अन्यत् चामरम् भवति । छत्रम् च द्वे चामरे च राज-चिह्नानि । विश्वामित्रस्य पार्श्वतः अपि तृतीयः किङ्करः भवति । सर्वे अपि प्रसन्नाः दृश्यन्ते ।

चित्रकारा:—श्रीमंत बाळासाहेब पंत प्रतिनिधि, बी. ए., चीफ् ऑफ् औंध.

चतुर्दशः पाठः-14th Lesson	चौदहवाँ पाठ	सबकु चोड्हों
श्यामलः-Dark	साँवलाँ	साँवरो
गौरः-Fair	गोरा	गोरो
अंजलिम् बद्ध्वा-Folding hands	हाथ जोडकर	हत्थ बधी
दक्षिण-तः-By the right	दाहिने बाजूपर	साजे पासे
वाम-तः-By the left	बांयें बाजूपर	डाये पासे
पार्श्व-तः-By the side	एक तरफ होकर	पासेमें
सिंहासनम्-Throne	सिंहासन	सिंघासनु
वर्तते-Is	होता है	आहे
उपरि-Above	उपर	मथाँ
छत्रम्-Umbrella	छाता	छट्टी
चामरम्-Chamar	चामर	चँवर
अन्यत्-Another	दूसरा	बी
राजचिह्नानि-Royal insignia	राज-चिह्न	राजाइजुं निशाण्युं
दृश्यन्ते-Are seen	देखनेमें आते हैं	डिसजंथा

पञ्चदशः पाठः ।

रामस्य शीर्षे मुकुटः, कण्ठे हारः, पृष्ठे च तूणीरः। तूणीरे च बाणाः दृश्यन्ते। लक्ष्मणस्य अपि शीर्षे कण्ठे पृष्ठे च मुकुट–हार–तूणीराः दृश्यन्ते। तथा च दशरथस्य अपि। रामलक्ष्मणौ बालकौ एव दृश्येते। दशरथः तु बलवान् दृश्यते। विश्वामित्रस्य मस्तके जटाः वर्तन्ते, तथा च वसिष्ठस्य अपि। तयोः मुखयोः प्रभूताः केशाः वर्तन्ते। वसिष्ठस्य कूर्चः दीर्घः धवलः च। विश्वामित्रस्य अपि कूर्चः दीर्घः अस्ति।

न तु तादृशः धवलः यादृशः वसिष्ठस्य । एकः पृष्ठे अजिनम् धारयति, अन्यः तु क्षौमम् । यः किङ्करः विश्वामित्रस्य पार्श्वे तिष्ठति, तस्य हस्ते दण्डः वर्तते। सः पृष्ठे कार्पासम् वस्त्रम् धारयति । तस्य शिरो-वस्त्रम् अपि कार्पासम् अस्ति । तस्य कूर्चः ह्रस्वः कृष्णः च ।

पंचदशः पाठः-15th lesson	पंद्रहवाँ पाठ	सबकु पंधरों
शीर्षे,मस्तके-On the head	सिर पर	मथेते
मुकुटः-Crown	मुकुट	मुकटु
कण्ठे-On the neck	गले में	गलेमें
हारः-Neck-lace	हार	हार
पृष्ठे-On the back	पीठपर	पुठीअते
तूणीरः-Arrow-bag	तर्कश	तीरंजी थेली
बाणाः-Arrows	बाण	तीर
बलवान्-Strong	मजबूत	बलवानु
जटाः-Matted hair	जटा	जटाउँ
वर्तते-Is	है	आहे
तयोः मुखयोः-on their faces	उनके मुँह पर	उनहनूजे मुँहते
प्रभूताःकेशाः-Ample hair	बहुत बाल	झज्झा वार
कूर्चः-Beard	दाढ़ी	डाढ़ी
दीर्घः-ह्रस्वः-Long-Short	लंबा-छोटा	डिग्घो-नंढो
धवलः-कृष्णः-White-black	सफेद-काला	अच्छो-कारो
अजिनम्-Deer's skin	अजिन	हरणजी खल्लु
क्षौमम्-Silken cloth	रेशमी (कपडा)	रेशमजो कपड़ो
कार्पासम्-Made of cotton	सूती (कपडा)	सोटी
तादृशः- Of that sort	उतना	तेहड़ो
शिरोवस्त्रम्-Headdress	फेंटा	पग्ग

षोडशः पाठः ।

दशरथेन रामः विश्वामित्राय दत्तः । तेन सह विश्वामित्रः वनाय प्रस्थितः । मुनिः अग्रतः याति, तस्य पृष्ठतः च रामः चापम् गृहीत्वा गच्छति । तस्य पृष्ठे तूणीरः वर्तते । रामः वनम् गच्छति । तदा लक्ष्मणः अपि तम् अनुगच्छति । तस्य अपि हस्ते धनुः वर्तते, पृष्ठे च तूणीरः । तूणीरे च बाणाः वर्तन्ते । क्रोशद्वयम् गत्वा ते सरयूम् नदीम् पश्यन्ति । नद्याम् प्रभूतम् जलम् वर्तते । विश्वामित्रः रामम् अभिभाषते–"वत्स राम, इयम् नदी सरयूः नाम । अस्याः नद्याः शोभाम् पश्य " इति ।

षोडशःपाठः–16th Lesson	सोलहवाँ पाठ	सबकु सोऱ्हों
दत्तः अस्ति–Is given	दिला गया	डिनलु आहे
प्रस्थितः–Started	चला हुआ	रवानो थियलु
याति–Goes	जाता है	वञेथो
धनुः-Bow	कमान	कमानु, धनुष
क्रोश-द्वयम्–Two kosas	दो कोस	ब कोह
पश्यन्ति-(they) See	देखते है,	डिसंथा
वत्स-Child	बच्चा	बच्चा
शोभाम् पश्य–See the beauty	शोभा देख	सोभ्या डिस्सु
अभिभाषते–Speaks	बोलना है	चवेथो
इयम् नदी–This river	यह नदी	इहा नदी
अस्याः नद्याः–Of this river	इस नदीका,	हिन नदीयजी
जलम्- Water	जल	पाणी

सप्तदशः पाठः ।

ऋषिः भाषते—" अस्याम् नद्याम् प्रभूतम् जलम् वर्तते। जलम् च स्वच्छम् अस्ति। वत्स राम, जलम् हस्ते गृहाण । अहम् ते अस्त्र-विद्याम् दास्यामि । इमाम् विद्याम् शिक्षस्व। अनया विद्यया त्वम् सर्वान् शत्रून् विजेष्यसे। न च ते क्षुधा पिपासा वा भविष्यति। शीघ्रम् जलम् स्पृश । कालक्षेपम् मा कुरु " इति ।

रामः प्रसन्नः भवति, नद्याः जलम् हस्तेन स्पृशति, ऋषिणा दत्ताम् विद्याम् शिक्षते च । तेन ऋषिः अपि प्रसन्नः भवति । भगवान् सूर्यः पश्चिमस्याम् दिशायाम् अस्तम् गच्छति । अयम् सन्ध्याकालः प्राप्तः । सन्ध्यावन्दनार्थम् ऋषयः स्नानम् कुर्वन्ति । त्रयः अपि विश्वामित्रः रामः लक्ष्मणः च ताम् रात्रिम् नद्याः तीरे नयन्ति ।

सप्तदशःपाठः-17th Lesson	सतरहवाँ पाठ	सबकु सतन्हों
अस्याम्-In this	इसमें	हिन्नमे
स्वच्छम्-Clear	स्वच्छ	अच्छो
गृहाण-Take	ले	खणु
अस्त्रविद्या-Science of weapons	अस्त्र-विद्या	अस्तरन् जी विद्या
शिक्षस्व-Learn	सीख	सिक्ख
शत्रुः-Enemy	शत्रु	शत्रु
विजेष्यसे-(you) will conquer	विजयी होगा	-खे जीतिंदे

क्षुधा-Hunger	भूख	बुक्ख
पिपासा-Thirst	प्यास	उञ्ज, पिआसु
वा-Or	अथवा, या	याँ
स्पृश-Touch	छू	छुहु
काल-क्षेपः-Waste of time	देरी	देर
शिक्षते-Learns	सीखता है	सिखेथो
पश्चिमस्याम् दिशायाम्-In the west	पश्चिम दिशामें	उलहंदे डिस्सते
अस्तम् गच्छति-Sets	छिपता है	लहेथो
सन्ध्या-कालः-Evening-time	शाम, संध्या	संझा
प्राप्तः-Arrived	आया हुआ	अची पहुतल
वन्दनार्थम्-In order to salute	वंदन करनेके लिये	प्रार्थना करणजे लाय
तीरे-On the bank	किनारे पर	किनारे ते
रात्रिम् नयन्ति-Pass the night	रात गुजारते हैं	रात गुजारींथा

अष्टादशः पाठः ।

"वत्स राम, शयनम् त्यक्त्वा उत्तिष्ठ। प्राप्तः अयम् प्रभातकालः । नक्षत्राणि आकाशे न दृश्यन्ते। अयम् भगवान् सूर्यः पूर्वस्याम् दिशायाम् उदयति । शीघ्रम् उत्थाय भगवन्तम् भास्करम् पश्य, तम् नम, दिनकृत्यानि च आरभस्व। वत्स लक्ष्मण, त्वम् अपि तत् एव कुरु"।

विश्वामित्रस्य तत् वचनम् श्रुत्वा, रामः शयनात् उत्तिष्ठति, स्नानम् च करोति। तथा च लक्ष्मणः

अपि । तदनन्तरम् प्रभात–करणीयानि कृत्वा, विश्वामित्रम् च नमस्कृत्य, तेन सह वनम् गन्तुम् द्वौ अपि उद्यतौ । वनम् गच्छन्तः ते मार्गे गङ्गायाः सरय्वाः च सङ्गमम् पश्यन्ति ।

अष्टादशः पाठः–18 th Lesson	अठारहवाँ पाठ	सबकु अरन्हों
शयनम् त्यक्त्वा–Leaving the bed	बिस्तर छोड कर	हंधु छड्डे
प्रभात–कालः–dawn	सुबह	प्रभातजो समो
नक्षत्राणि–Stars	तारे	तारा
आकाशे–In the sky	आकाशमें	आकाशमें
पूर्वस्याम् दिशायाम्–In the western direction	पूर्व दिशामें	उभ्रंदे डिस्समे
उदयति–Rises	निकलता है	उभ्रे थो
भास्करः–The sun	सूरज	सूरजु
दिनकृत्यानि–Daily routine	दिनके काम	डी हजा कम्म
आरभस्व–Begin	आरंभ करो	शुरू करु
स्नानम्–Bath	स्नान	सनाणु
तदनन्तरम्–After that	उसके पीछे	तहँखाँ पोइ
वनम् गच्छन्तः–those going to the forest	बनको जानेवाले	बनडे विअंदर
उद्यतौ–Ready	तैयार	तिआर
सङ्गमः–Confluence	संगम	मेलापु
मार्गे–On the way	मार्गमे	वाट्टते
प्रभातकरणीयानि–Morning duties	सुबहका काम	सुबुहुजा कम्म

एकोनविंशः पाठः ।

मुनिः अभाषत—"वत्सौ, पश्यतम् इदम् गङ्गायाः दक्षिणे तीरे ताटकायाः दारुणम् वनम्" इति । रामः अपृच्छत्—" का इयम् ताटका ?" इति । मुनिः प्रत्यभाषत—" इयम् ताटका सुन्दस्य राक्षसस्य भार्या । पुरा एषः जनपदः धन—धान्य—सम्पन्नः आसीत् । अथ गच्छता कालेन, इयम् राक्षसी अत्र आगता । तस्याः पुत्रः मारीचः नाम नित्यम् प्रजाः त्रासयते । सा च तस्य दुष्टा माता ताटका इमम् जनपदम् विनाशयति । सा मार्गम् आवृत्य अत्र वसति । ईदृशम् उत्सादितम् देशम् आगन्तुम् कः अपि न शक्तः । तस्मात् मारय एनाम् दुष्टाम् । इमम् देशम् च पूर्ववत् निष्कण्टकम् कुरु " इति ।

एकोनविंशः पाठः–19th Lesson	उन्निसवाँ पाठ	सबकु ऊणीहो
दारुणम्–Frightful	भयानक	भयानकु
जनपदः–Country-side	प्रदेश	देसु
सम्पन्नः–Prosperous	आबाद	आबादु
धनधान्येन-With wealth	धनधान्य से	माल मिलक्यतजे करे
नित्यम्–Always	नित्य	नित्त
त्रासयते–Frightens	डराता है	डेजारेथो
विनाशयति–Desolates	उजाड़ करती है	बरबादु करेथी

मार्गम् आवृत्य–Obstructing the way	रस्ता रोक कर	रस्तो रोके
उत्सादितम्–Desolated	उजाड़े हुए	सुञे
शक्तः अस्ति–Is able	समर्थ है	सघेथो
दुष्टा–Wicked	दुष्ट	पापी
पूर्ववत्–As before	पहिले जैसा	अग्गे वांगे
निष्कण्टकम् कुरु–Free it from trouble	निर्भय कर	बेखटके कर

विंशः पाठः ।

रामः वदति—"भगवन्, इयम् ताटका राक्षसी अपि नारी अस्ति। कथम् नु अहम् नारीम् मारयेयम्?" इति। मुनिः प्रतिभाषते—"मा मैवम्। एषा नारी अपि दुष्टा परमदारुणा च। त्वाम् ऋते न कश्चित् एनाम् दण्डयितुम् शक्तः। "नारीवधः अयम्" इति शङ्का न कार्या। न वा इयम् दयाम् अर्हति। धर्मः एव क्षत्रियस्य दुष्टानाम् दण्डनम्। ताटका च अतीव दुष्टा। निःशङ्कम् ताम् मारय। पुरा अपि बहुभिः राजपुत्रैः धर्मरहिताः दुष्टाः नार्यः वधिताः इति। रामः वदति—"भगवन्, भवतः वचनम् प्रमाणम्। ताटकाम् वधिष्यामि" इति।

चित्रकारः—श्रीमंत बाळासाहेब पंत प्रतिनिधि, बी. ए., चीफ् ऑफ् औंध.

विंशः पाठः-20th Lesson	बीसवाँ पाठ	सबकु वीहो
नारी-Woman	नारी	नारी
कथम् नु मारयेयम्?-How should I kill?	मैं कैसे घात करूँ?	कीयँ मार्यां ?
मा मैवम्-Oh no!!	नहीं, नहीं!	न, ईंय न
परमदारुणा-very terrible	परम कठोर	डाढी भयानकु
त्वाम् ऋते-Excepting you	बिना तुमारे	तोखाँ सवाय
नारी-वधः-Woman-murder	स्त्री-हत्या	इस्त्री हत्या
शङ्का-doubt	शंका	शकु
दयाम् अर्हति-Deserves pity	दया योग्य है	दया जोगी आहे
धर्मः-Duty	धर्म	धर्मु
दण्डनम्-to punish	दंड देना	सजा डिंअणु
निःशङ्कम्-Without hesitation	बेशक	बेशकु
धर्म-रहिताः-Void of religion	अधर्मी	अधर्मी
प्रमाणम्-Authority	प्रमाण	कबूल
ताम् मारय-Kill her	उसका घात करो	हिन्नखे कुहु

एकविंशः पाठः ।

इदम् आलेख्यम् ताटकायाः वनस्य । अस्मिन् बहवः वृक्षाः सन्ति । वृक्षाणाम् स्कन्धेषु शाखाः वर्तन्ते, शाखासु च पर्णानि । वृक्षान् गणयामि । अत्र द्वादश वृक्षाः दृश्यन्ते । दक्षिणतः एकः । वामतः च एकः, द्वौ, त्रयः, चत्वारः, पञ्च, षट्, सप्त, अष्टौ, नव, दश, एकादश वृक्षाः सन्ति । दूरे ताटका

दृश्यते । तस्याः दक्षिणे हस्ते खड्गः, वामे हस्ते च फलकः । वामतः यः प्रथमः वृक्षः भवति, तस्य अधस्तात् मुनिः विश्वामित्रः तिष्ठति । तस्य अधस्तात् द्वौ चापधरौ कुमारौ तिष्ठतः।तौ राजपुत्रौ रामलक्ष्मणौ, श्यामलः रामः, गौरः च लक्ष्मणः । तयोः चापयोः मौर्व्यौ अपि दृश्येते । रामः मौर्व्याम् बाणम् आरोप्य, सन्धानम् च कृत्वा, ताटकाम् मारयति इव । लक्ष्मणः तु केवलम् मौर्व्याम् बाणम् आरोप्य सज्जः तिष्ठति ।

एकविंशः पाठः–21st Lesson	एकीसवाँ पाठ	सबकु एकीहों
आलेख्यम्–A Picture	चित्र	तसवीर
बहवः वृक्षाः–Many trees	बहुत पेड़	घणा वण
स्कन्धेषु–On the trunks	पेड़ीपर	थुड़ ते
शाखाः–Branches	शाखा	शाखुँ
पर्णानि–Leaves	पत्ते	पन्न
गणयामि–(I) Count	गिनता हूँ	गणाँथो
दूरे–In the distance	दूर	पर्यां
खड्गः–A Sword	तरवार	तरारु
फलकः–A Shield	ढाल	ढालु
अधस्तात्–Beneath	नीचे	हेठु
पुरस्तात्–In front of	आगे	अग्याँ
चाप-धरौ–Two with bows	धनुर्धारी	कमानवारा
मौर्वी–A Bow-string	कमानकी डोरी	कमानजी नोरी
आरोप्य–Having fixed	(बाण)चढ़ा कर	खोरे
सन्धानम् कृत्वा–Taking aim	निशाना करके	निशानु करे
केवलम्–Merely	फकत	फकतु
सज्जः–Ready	तैयार	तिआर

द्वाविंशः पाठः ।

रामः बाणेन ताटकाम् अमारयत् । मृतायाम् च तस्याम्, इदम् वनम् अधुना निष्कण्टकम् भवति । अद्यप्रभृति जनपदः सुखी भविष्यति, यतः ताटका तम् न विनाशयिष्यति । ताटकायाः वधेन विश्वामित्रः प्रसन्नः भवति । सः रामाय बहूनि अस्त्राणि प्रयच्छति । तानि अस्त्राणि प्रतिगृह्य रामः वदति— " भगवन्, आश्रमम् ते शीघ्रम् गच्छाम । कुत्र ते दुष्टाः राक्षसाः ये तव यज्ञस्य विघ्नकराः भवन्ति ? अहम् तत्र गत्वा यज्ञम् रक्षिष्यामि " इति । ततः ते त्रयः अपि सिद्धाश्रमम् नाम विश्वामित्रस्य आश्रमम् गच्छन्ति । तेन आश्रमवासिनः मुनयः सन्तुष्टाः भवन्ति ।

द्वाविंशः पाठः-22nd Lesson	बाईसवाँ पाठ	सबकु बावीहों
अधुना-At present	अभी	हाणे
मृतायाम् तस्याम्—She, being dead	उसके मृत्यु के पीछे	हुअजे मरणखाँ पोइ
बहूनि अस्त्राणि-Many weapons	बहुत अस्त्र	घणाई अस्त्र
तानि अस्त्राणि-Those weapons	वे अस्त्र	उहे अस्त्र
प्रतिगृह्य-Having accepted	स्वीकार करके	कबूल करे

गच्छाम-Let us go	हम जावें	हलो तह् हलुँ
ततः-Then	तब	तहँखाँ पोइ
आश्रम-वासिनः-Residents of the hermitage	आश्रममें रहनेवाले	आश्रममें रहंदर
आश्रमः-A Hermitage	आश्रम	आश्रमु

त्रयोविंशः पाठः ।

आश्रमवासिनः अर्घ्येण विश्वामित्रम् अपूजयन्, राजपुत्राभ्याम् अतिथि-क्रियाम् च अकुर्वन् । राजपुत्रौ विश्वामित्रम् अवदताम्-"अद्य एव भवान् दीक्षाम् गृह्णातु । विघ्नकराः च ते राक्षसाः कदा निवारणीयाः तत् नौ कथयतु" इति । मुनिः प्रत्यभाषत- "अद्य दीक्षाम् गमिष्यामि । अद्यप्रभृति षट् दिनानि युवाम् तपोवनम् रक्षतम् । अहम् तु मौनम् धारयिष्यामि" इति । मुनेः तत् वचनम् श्रुत्वा, रामलक्ष्मणौ अनिद्रौ पञ्च दिनानि तपोवनम् अरक्षताम् । अथ षष्ठे दिने समागते, रामः लक्ष्मणम् अवदत्- "तात लक्ष्मण, समाहितः भव" इति । पुरोहितः वेद्याम् अग्निम् अज्वलयत् । यथान्यायम् च यज्ञः सम्प्रवर्तितः अभवत् । तस्मिन् एव क्षणे कश्चित् भयानकः महान् शब्दः आकाशे प्रादुरासीत् ।

चित्रकाराः—श्रीमंत बाळासाहेब पंत प्रतिनिधि, बी. ए., चीफ् ऑफ् औंध.

त्रयोविंशः पाठः-23 rd Lesson	तेईसवाँ पाठ	सबकु टेवीहों
अतिथिः-A guest	अतिथि	महेमानु
अतिथि-क्रिया-Hospitality	अतिथि-सेवा	महेमान नवाज़ी
अद्य एव-Even today	आज ही	अज्जु ई
(भवान्) दीक्षाम् गृह्णातु-Take the vow	दीक्षा लीजिये	विर्तु रखो
निवारणीयाः-To be warded off	दूर हटाने योग्य	हटाइणु जोग
षट् दिनानि-Six nights	छः दिन	छ डींहँ
युवाम् रक्षतम्-Protect	तुम रक्षा करो	तव्हीं रिख्या कजो
मौनम्-a Vow of silence	मौन	माठ
तपोवनम्-a Penance grove	तपोवन	तपस्या करणजो बन
अनिद्रौ-Sleepless	निद्रा रहित	सुजाग
समाहितः भव-Be alert	ध्यान धरो	संभ्री वेह
पुरोहितः-a Priest	पुरोहित	पुरोहित
अज्वलयत्-Kindled	आग सुलगाता है	बाहे वारी
यथान्यायम्-In the proper way	उचित रीति से	दस्तूर मूजुब
सम्प्रवर्तितः-Begun	आरंभ हुआ	शुरू थिअल
क्षणे-In (that) moment	(उसी) क्षणमें	(हुन्न खिन्नमें
प्रादुरासीत्-appeared	प्रगट हुआ	पैदा थियो

चतुर्विंशः पाठः ।

अयम् परिसरः आश्रमपदस्य । अत्र अष्टौ कुटीराः दृश्यन्ते । तथा च त्रयः देवालयाः अपि । त्रयाणाम् देवालयानाम् त्रीणि शिखराणि दृश्यन्ते । आकाशे मारीचः सुबाहुः च दृश्येते । तयोः अनुचराः तु

आलेख्ये न दृश्यन्ते। तेषाम् भयानकेन शब्देन त्रस्ताः पक्षिणः आकाशे उड्डयन्ते। एते आश्रमवासिनः किमर्थम् कुटीरेभ्यः बहिः आगताः ? राक्षसानाम् भयानकः शब्दः एव तेषाम् निर्गमनस्य कारणम्। यदा राक्षसाः आश्रमपदम् त्रासयन्ते, तदा आश्रमवासिनः भीताः भवन्ति। इदानीम् तु राक्षसेभ्यः आश्रमवासिनाम् भयम् न विद्यते, यतः राक्षसैः सह योद्धुम् रामः सज्जः तिष्ठति। वामेन हस्तेन चापम गृहीत्वा, दक्षिणेन हस्तेन ज्यायाम् बाणम् आरोप्य, ताम् च आकर्णम् आकृष्य, सः मारीचस्य शरीरे बाणम् क्षिपति। लक्ष्मणः अपि राक्षसेषु बहून् बाणान् अस्यति।

चतुर्विंशः पाठः-24th Lesson	चौवीसवाँ पाठ	सबकु चोवीहों
परिसरः-Neighbourhood	पड़ोस	पस्स गिर्दाई
आश्रमपदं-The compound of a hermitage	आश्रमका घेरा	आश्रमजो पारो
कुटीराः-Cottages	झोंपड़ी	झूपर्युं
देवालयाः-Temples	मंदिर	मंदर
शिखराणि-Spires	चोटियाँ	गुंबज़, चोट्यूँ
अनुचराः-Followers	पीछा करनेवाले	मदद्गार
त्रस्ताः, भीताः-Terrified	डरे हुए	ढिनल
पक्षिणः-Birds	पक्खी	पक्खी
उड्डयन्ते-Fly	उडते हैं	उडामणथा
निर्गमनम्-Going out	बाहर निकलना	बाहिर अचणु
भयम्-Fear	डर, भय	भउ

विद्यते-Is	है	आहे
ज्या-a Bow-string	कमानकी डोरी	कमानजी नोरी
आकर्णम्-Up to the ear	कान तक	कन्न ताईं
आकृष्य-Having drawn	खींच कर	ताणे, छिके
क्षिपति, अस्यति-Throws	फेंकता है	हणेथो

पञ्चविंशः पाठः ।

बाणेन विद्धः मारीचः भूमौ अपतत्। तदा रामः लक्ष्मणम् अवदत्-" पश्य, लक्ष्मण, इमान् अन्यान् अपि यज्ञस्य विघ्नकरान् हनिष्यामि "-इति । हतेषु विघ्नकरेषु राक्षसेषु, ऋषयः रामम् अपूजयन् । अथ समाप्ते यज्ञे, महामुनिः विश्वामित्रः तम् अब्रवीत्-" कृतम् त्वया गुरुवचनम्। कृतार्थः अस्मि अद्य" इति। ताम् रात्रिम् भ्रातरौ राजपुत्रौ आश्रमे एव अवसताम् ।

प्रभातायाम् रात्र्याम्, प्रभातकरणीयानि कृत्वा, विश्वामित्रम् च नमस्कृत्य, तौ अवदताम्-" भगवन्, आवाम् ते किङ्करौ समुपस्थितौ । यथेष्टम् नौ आज्ञापय । तव शासनम् करिष्यावः-" इति । विश्वामित्रः प्रत्यभाषत-" वत्स राम, निःशेषम् हताः यज्ञस्य विघ्नकराः त्वया । अद्य वयम् मिथिलाम् गमिष्यामः। तत्र जनकस्य यज्ञः भविष्यति। अन्यत् अपि अद्भुतम्

मिथिलायाम् द्रष्टव्यम् । अनुसरतम् यदि अस्माभिः सह गमने मतिः भवति—इति ।

पञ्चविंशः पाठः–25th Lesson	पच्चीसवाँ पाठ	सबकु पंजवीहो
विद्धः–Pierced	छेदा हुआ	टुंब्यल
अपतत्–Fell	गिर गया	किर्यो
भूमौ–On the ground	पृथ्वीपर	जमीनते
हनिष्यामि–(I) Shall kill	मार डालूँगा	मारिंदुसु
समाप्तः–Finished	समाप्त	पूरो थिअलु
कृतार्थः–happy	कृतार्थ	हासिल् मतलब
समुपस्थितौ–Approached	समीप आये हुए	हाज़िर
यथेष्टम्–As desired	इच्छा प्रमाणें	मरज़ी मूजुब
आज्ञापय– Order	आग्या करो	आग्या कर
शासनम्–an Order	आग्या, हुकम	आग्या
निःशेषम्–Completely	निःशेष; कुल	पटीअ
अद्भुतम्–a Wonder	अद्भुत	अजीबशाय
द्रष्टव्यम्–Worth seeing	देखने योग्य	डिस्सण जोगी
मतिः–Mind	इच्छा, मर्जी	इरादो
अनुसरतम्–Follow	पीछे चलो	पुठयाँ अचजो

षड्विंशः पाठः ।

रामः अपृच्छत्—“ भगवन्, किम् नु तत् अद्भुतम् यत् मिथिलायाम् द्रष्टव्यम् ? तत् नौ कथय । महत् हि आवयोः कौतूहलम्—” इति । मुनिः प्रत्यभाषत—“ वत्स राम, शृणु । अस्ति खलु राज्ञः जनकस्य अद्भुतम् धनुः । पुरा तत् शिवेन जनकस्य

पूर्वजाय दत्तम् । तत् च तत्र विदेहानाम् कुले न्यासः इव तिष्ठति । तस्य बलम् अप्रमेयम् । तस्य आरोपणम् कर्तुम् पुरा के अपि न शक्ताः । तस्य धनुषः बलम् ज्ञातुकामाः कतिपयाः महाबलाः राजपुत्राः मिथिलाम् आगताः । तत् आरोपयितुम् तु असमर्थाः । अन्यत् च । राज्ञः जनकस्य एका कन्या भवति सीता नाम । ताम् बहवः नृपाः वृण्वन्ति । यः कः अपि वीरः शिवधनुः आरोप्य स्वबलम् दर्शयिष्यति, तस्मै एव जनकः कन्याम् सीताम् दास्यति, न अन्यस्मै" इति उक्त्वा मुनिश्रेष्ठः मिथिलाम् उद्दिश्य प्रस्थानम् अकरोत् । सलक्ष्मणः रामः अपि तम् अन्वगच्छत् ।

षड्विंशः पाठः-26th Lesson	छब्बीसवाँ पाठ	सबकु छव्हीहों
नौ कथय-Tell us	हमको कहिये	असाँखे बुधाय
पूर्वजाय-(to) An ancestor	वड़ोमें से किसी एकको	अब्बन् डाडनमाँ हिकखे
न्यासः इव-As a trust	अमानत सरीखा	अमानत करे
अप्रमेयम्-Immense	बे हद्	बे हद्
आरोपणम्-Fixing up	तैयार करना	तिआर करण
के अपि-Some	कोई भी	के ब
ज्ञातुकामाः-Those wishing to know	जाननेकी इच्छा वाला	जाणणजी खाहिश् करणवारा
महाबलाः-Very strong	महाबलवान	वड्डु बलुवारा
कतिपयाः-Several	बहुतेरे	केत्राइ

वृण्वन्ति-They choose	वरनेकी इच्छा करते हैं	मङ्गिणो कंधा
मिथिलाम् उद्दिश्य-Towards Mithila	मिथिला तरफ	मिथिला डाँ
प्रस्थानम्-Start	चल निकलना	पंधु करणु
मुनि-श्रेष्ठः-The best of sages	मुनिश्रेष्ठ	वड्डो रिशि
अन्वगच्छत्-Followed	पीछे गया	पुठ्याँ विओ
कौतूहलम्-Curiosity	उत्कण्ठा	घणी खाहिश्
शृणु-Listen	सुनो	बुधु
पुरा-formerly	पहेले	अग्येँ जमानेमेँ

सप्तविंशः पाठः ।

अथ ते सर्वे अपि मिथिलाम् प्राप्ताः, यज्ञवाटम् च उपागताः । रामः अब्रवीत्–" अयम् यज्ञवाटः । अत्र नानादेश-निवासिनः वेदाध्ययन-शालिनः ब्राह्मणाः आगताः दृश्यन्ते । अहो शोभना यज्ञ-समृद्धिः महात्मनः जनकस्य ! वयम् कुत्र वत्स्यामः "–इति । रामस्य तत् वचनम् श्रुत्वा, विश्वामित्रः विविक्ते सलिलायुते देशे निवेशम् अकरोत् । विश्वामित्रम् अनुप्राप्तम् श्रुत्वा, राजा जनकः सहसा तस्य समीपम् अगच्छत्, तम् च अपूजयत् । मुनिः तु जनकस्य पूजाम् स्वीकृत्य, तस्य कुशलम् यज्ञस्य च निर्विघ्नताम् अपृच्छत् । राजा अवदत्–" भगवन्, एभिः मुनिभिः सह आसनानि अलङ्क्रियन्ताम् । धन्यः अस्मि, अनुगृहीतः अस्मि, यत् एभिः मुनिभिः सह मम यज्ञोप-

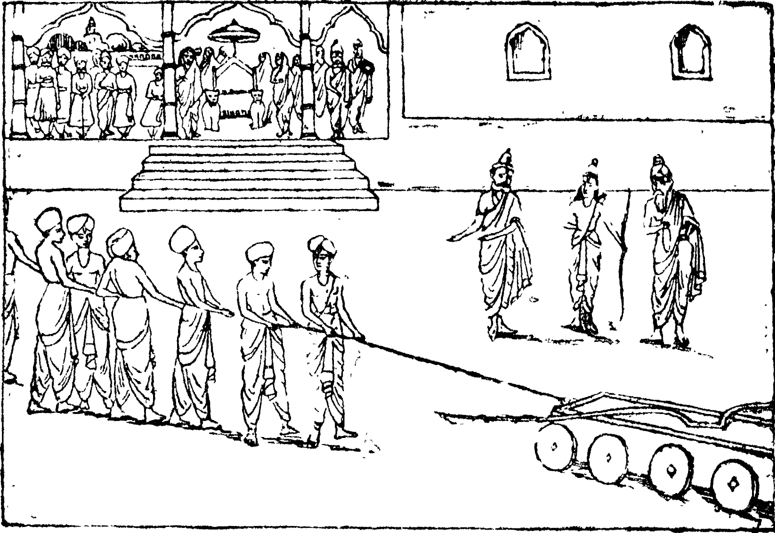
सदनम् प्राप्तः असि "-इति ।

सप्तविंशः पाठ-27th Lesson	सत्ताईसवाँ पाठ	सबकु सत्तावीहों
यज्ञ-वाटः-Enclosure for Sacrifices	यज्ञका घेरा	जग्ग्यजो इस्थानु
उपागताः-Approached	समीप पहुंचे हुए	वेज्झो पोहतलु
नाना-देशाः-Various countries	अनेक देश	नानादेस
निवासिनः-Residents	निवासी	रहाकू
वेदाध्ययनम्-Study of the Vedas	वेदका अध्ययन	वेदनजो अभ्यास
अध्ययन-शालिनः-Studious	अध्ययनशील	अभ्यास करणवारा
शोभना-Fine	उत्तम	सुट्ठी
(यज्ञ) समृद्धिः Pomp (of the sacrifice)	(यज्ञकी) ठाठ,	(जग्ग्यजो) ठाठु
वत्स्यामः-(we) Will stay	ठेहरेंगे	रहंदासूँ
विविक्तः-Secluded	एकांत	एकांत
सलिलायुतः-With supply of water	जलवाला	पाणीवारो
निवेशम् अकरोत्-Encamped	निवास किआ	टिक्क्या
अनुप्राप्तः-Arrived	पहुंचा हुआ	पोहतलु
स्वीकृत्य-Having accepted	स्वीकार कर	स्वीकार करे
सहसा-Quickly	जलदी से	झट्टु
निर्विघ्नता-Smooth working	यज्ञकी विघ्नरहिता	बिनारंडक हलण
धन्यः-Blessed	धन्य	भाग्वारो
अनुगृहीतः-Obliged	अनुग्रह किआ गया	थोरायितो
उपसदनम्-Place	जगह	थल्हो

अष्टाविंशः पाठः ।

जनकः बद्धाञ्जलिः अवदत्–“भगवन्, कौ इमौ कुमारौ वीरौ धनुर्धरौ? कस्य पुत्रौ? तत् श्रोतुम् इच्छामि—” इति। जनकस्य तत् वचनम् श्रुत्वा, विश्वामित्रः अवदत्–“राजन्, इमौ क्षत्रियौ अयोध्यानाथस्य दशरथस्य पुत्रौ रामलक्ष्मणौ लोकविश्रुतौ। यत् शैवम् धनुः तव कोशागारे तिष्ठति, तत् द्रष्टुकामौ। तत् आभ्याम् दर्शय। तस्य धनुःश्रेष्ठस्य दर्शनात् कृतकामौ यथेष्टम् गमिष्यतः—” इति। मुनेः तत् वचनम् श्रुत्वा जनकः प्रत्यभाषत—“बाढम्। धनुः आभ्याम् दर्शयिष्यामि। अन्यत् च निवेदनीयम्। अस्ति मम कन्या सीता नाम। यः कः अपि वीरः अस्य धनुषः आरोपणम् करिष्यति, तस्मै एव सुताम् सीताम् दास्यामि, न अन्यस्मै इति मे प्रतिज्ञा। वयम् प्रासादम् गच्छाम, धनुः च पश्याम–” इति।

अष्टाविंशः पाठः–28th Lesson	अठाईसवाँ पाठ	सबकु अट्ठावीहों
बद्धाञ्जलिः–One with folded hands	हाथ जोडा हुआ	हत्थ जोडेल
लोक-विश्रुतौ–Well-known	लोकप्रसिद्ध	मशहूर
शैवम् धनुः–Shiva's bow	शिवका धनुष्य	शिवजो कमान

चित्रकारः—श्रीयुत पाटकर.

द्रष्टुकामौ-Desirous to see	देखनेकी इच्छा-वाले	डिसणजी मरजी करणवारो
कृतकामौ-With wishes fulfilled	कृतार्थ	हासिल् मतलब
बाढम्-Yes	हाँ, अच्छा	चङो
प्रासादः-a Palace	राजमंदिर	महेल
कोशागारम्-treasury	खज़ाना	खज़ानो
निवेदनीयम्-To be told	कहनेका	बुधायणो (आहे)

एकोनत्रिंशः पाठः ।

जनकेन आदिष्टाः सचिवाः कोशागारम् अगच्छन् । कोशागारस्य द्वारम् सदा अर्गलेन पिहितम् अभवत्, यतः बहुमूल्यानि वस्तूनि तत्र रक्षणार्थम् निहितानि आसन् । शिवस्य धनुः अपि तत्र एव निहितम् आसीत् । द्वारम् निरर्गलीकृत्य, बहूनाम् नराणाम् साहाय्येन एकस्याम् अष्टचक्रायाम् मञ्जूषायाम् धनुः निधाय, ताम् च पुरतः कृत्वा, सचिवाः प्रासादस्य प्राङ्गणम् आगच्छन् । बहवः नराः मञ्जूषाम् रज्ज्वा समवहन्, यथा आलेख्ये दृश्यते । आनीतम् धनुः दृष्ट्वा विश्वामित्रः अवदत्—"वत्स राम, पश्य इदम् धनुः—" इति । रामः अपि यत्र सा मञ्जूषा स्थिता तत्र गत्वा, धनुः च दृष्ट्वा अब्रवीत्—"अस्य धनुषः तोलने पूरणे अपि वा यतिष्ये—" इति । "बाढम्, यतस्व" इति राजा

जनकः प्रत्यभाषत ।

एकोनत्रिंशः पाठः–29th Lesson	उंतीसवाँ पाठ	सबकु उणटीहों
आदिष्टाः–Ordered	आज्ञा किआ हुआ	हुकुम डिनल
सचिवाः– Officers	अधिकारी	वज़ीर
पिहितम्–Shut	बंद	बंद
निहितानि–Placed	रखा हुआ	रख्यल
अर्गलः–a Bar	खटका	तारी
बहुमूल्यानि–Costly	बहुमूल्य	घणे मुल्लवारा
वस्तूनि–Things	चीजो, वस्तु	शयुं
निरर्गलीकृत्य–Un-bolting	खटका निकाल कर	तारी कढी
अष्टचक्रा–Eight-wheeled	आठ चक्रों वाली	अट्ठन् फीथन् वारी
आयसी–Of iron	लोहेकी	लोहजी
मञ्जूषा–a Case	पेटी	संदूक, पेती
निधाय–Having placed	रख कर	रखी
प्राङ्गणम्–a yard	आँगन	अङणु
रज्ज्वा–With a cord	रस्सी से	रस्सीयसाँ
समवहन्–dragged	खींचा	गिहिल्यो
आनीतम्–Brought	ले आया हुआ	आण्यल
तोलनम्–Lifting	उठाना	खणणु
पूरणम्–Fitting up	तैयार करना	तिआर करणु
यतिष्ये–I shall try	यत्न करूँगा	सायो कंदुसु

त्रिंशः पाठः ।

अहो माधुर्यम् अस्य दृश्यस्य ! इदम् प्राङ्गणम् जनकस्य प्रासादस्य । तस्य परस्तात् रम्यम् उपवनम् दृश्यते । प्राङ्गणे च मन्दिरम् भवति । मन्दिरस्य स्तम्भाः सोपानम् च तथा एव प्राङ्गणस्य भूमिः अपि,

चित्रकारा:—श्रीमंत बाळासाहेब पंत प्रतिनिधि, बी. ए., चीफ् ऑफ् औंध.

सर्वाणि धवलानि स्फटिकमयानि दृश्यन्ते। मन्दिरप्रवेशे सिंहासनम्, तस्य उपरि छत्रम् च भवति। सिंहासनस्य अग्रतः वृद्धः राजा जनकः विस्मितः इव तिष्ठति। तस्य दक्षिणतः च तस्य कन्या सीता। सा अपि विस्मिता, किञ्चित् हर्षिता अपि वा दृश्यते। प्राङ्गणे च कतिपयाः जटा-धराः मुनयः, मुकुट-धराः राज-पुत्राः, अन्ये च नानाविध-शिरो-वस्त्र-धराः नराः तिष्ठन्ति। सर्वे अपि हस्त-प्रक्षेपात् विस्मिताः इव दृश्यन्ते। किम् नु तत् अद्भुतम् येन एते विस्मयन्ते? एषः श्यामलः रम्यमूर्तिः चाप-धरः कुमारः सर्वेषाम् विस्मयस्य कारणम्। शिवधनुः न केवलम् तेन तोलितम्, किन्तु लीलया पूरयित्वा, मौर्वीम् च आकर्णम् आकृष्य, तेन तत् मध्ये भग्नम् अपि !!!

त्रिंशः पाठः	30th Lesson	तीसवाँ पाठ	सबकु टीहों
माधुर्यम्	Sweetness	सुंदरता	दिलचस्पी
दृश्यम्	a scene	दिखावा	डेखाउ
परस्तात्	Beyond	उस पार	पर्यां
रम्यम्	Pleasant	रमणीक	मोहिंदर
उपवनम्	a garden	फुलवाडी	बाग़
मन्दिरम्	a building	मंदिर	मंदरु
स्तम्भाः	Pillars	खंभा	थंभ
सोपानम्	Step	सीढ़ी	डाकण
स्फटिक-मयानि	Crystalline	जैसे बिलोरसे बने हुए	बिलोर जेहड़ा
प्रवेशे	At the entrance	प्रवेशमें	लंघमें, डेढीमें

वृद्धः	Old	बूढा	बुड्ढो
विस्मितः इव	As if surprised	जैसा आश्चर्यमें खड़ा है	अजबमें पिअल जेहड़ो
हर्षिता	Delighted	प्रसन्न	खूश
हस्त-प्रक्षेपात्	From the tossing of hands	हाथ उठानेसे	हत्थचलजे करे
विस्मयन्ते	Are surprised	आश्चर्यमें है	अजबमें पवंथा
लीलया	Easily	सहज से	सहँजसाँ
मध्ये भग्नम्	Broken in the middle	बीचमें तोड़ा हुआ	विचमे भगलु
किञ्चित्	a little	थोड़ा	थोरो

एकत्रिंशः पाठः ।

"अहो बत महत् चित्रम् ! अहो वीर्यम् अस्य कुमारस्य ! इदम् मया न तर्कितम् ! 'यः कः अपि वीरः शिवधनुषः आरोपणम् करिष्यति, तस्मै एव सीताम् दास्यामि, न अन्यस्मै' इति मम प्रतिज्ञा अद्य सत्या भविष्यति । रामम् भर्तारम् आसाद्य, सीता अस्माकम् कुलस्य कीर्तिम् वर्धयिष्यति । प्राणेभ्यः अपि प्रियाम् मम सुताम् रामाय दास्यामि। अयोध्याम् शीघ्रम् गत्वा दूताः राज्ञे दशरथाय इदम् वृत्तम् कथयन्तु, तम् च मिथिलाम् आनयन्तु" इति उक्त्वा जनकः दूतान् अयोध्याम् अप्रेषयत् । अयोध्याम् गत्वा, दशरथस्य प्रासादम् च प्राप्य, दूताः सिंहासने स्थितम् वृद्धम् नृपम् अपश्यन्, अञ्जलिम् च

बद्ध्वा तम् अवदन्—

एकत्रिंशः पाठः-31st Lesson	एकतीस वाँ पाठ	सबकु एकटीहों
अहो बत ! O !	अहाहा !	अड़े !
महत् चित्रम् a great wonder	महान आश्चर्य	वड्डो अजबु
वीर्यम् Prowess	बल	बलु, शक्ति
तर्कितम् anticipated	सोच विचारमें आया	अटकल कयल, भाँयल
आसाद्य Having obtained	प्राप्त कर	हत्थ करे,
कीर्तिः Fame	कीर्ति	नामूस
वर्धयिष्यति Will enhance	बढ़ायँगी	वधाइंदि
अस्माकम् Our	हमारा	असांजे
दूताः Messengers	दूत	जासूद
वृत्तम् News	समाचार	ख़बर
आनयंतु Let them bring	ले आवें	वठी अचन्
अप्रेषयत् Sent	भेजा	मोकल्यो

द्वात्रिंशः पाठः ।

"महाराज, मिथिलानाथः जनकः स्नेह-संयुक्तेन मधुरेण वचनेन देवस्य कुशलम् पृच्छति । मिथिला-वृत्तान्तस्य निवेदनार्थम् वयम् देवस्य समीपम् प्रेषिताः । बहवः राजानः जनकस्य कन्याम् सीताम् अवृण्वन् । राज्ञः जनकस्य प्रतिज्ञा तु 'यः कः अपि वीरः शिवधनुषः आरोपणम् करिष्यति, तस्मै एव सीताम् दास्यामि, न अन्यस्मै' इति

विदिता एव। धनुषः आरोपणे असमर्थाः ते सर्वे अपि राजानः विमुखीभूताः। रामभद्रेण पुनः न केवलम् तत् धनुः आरोपितम्, किन्तु मौर्वीम् आकर्णम् आकृष्य मध्ये भग्नम् अपि! तस्मात् महाराजः जनकः सीताम् रामाय, ऊर्मिलाम् च लक्ष्मणाय दातुम् इच्छति। देवम् च सपरिवारम् तत्र आह्वयति। श्रुत्वा देवः प्रमाणम्"—इति दूतानाम् वचनेन राजा परम-हर्षितः अभवत्।

द्वात्रिंशः पाठः 32nd Lesson	बत्तीसवाँ पाठ	सबकु बट्टीहों
स्नेह-संयुक्तम् Affectionate	प्रेमपूर्ण	प्रीतभर्यल
मधुरम् Sweet	मधुर	वणंद्र
वृत्तान्तः news	समाचार	खबरचार
समीपम् near	पास	वट्टु, वेज्झो
प्रेषिताः sent	भेजे गये	मोकल्यल्
विदिता known	विदित	जाहिर
अवृण्वन् asked for	वरनेके लिये आये	मङ्ग्यो हो
विमुखीभूताः sent away	विमुख हुए	मोटी वियल्
सपरिवारः with retinue	परिवार सहित	परवार समेत
परम-हर्षितः highly delighted	बहुत प्रसन्न	डाढो खुश
निवेदनार्थम् to inform	निवेदन करनेके लिये	बुधायणु लाय

त्रयस्त्रिंशः पाठः।

राजा सचिवान् अब्रवीत्—"श्रुतम् एव भवद्भिः दूतानाम् वचनम्। यदि अयम् सम्बन्धः वः रोचते, शीघ्रम् मिथिलाम् पुरीम् गच्छाम। काल-क्षेपः मा

भवतु–" इति । "बाढम्" इति सचिवाः अब्रुवन् । तेन वचनेन प्रहृष्टः राजा अवदत्–"श्वः गमिष्यामः" इति । दूताः च ताम् रात्रिम् सुखेन अयोध्यायाम् अवसन् ।

व्यतीतायाम् रात्र्याम्, राजा सचिवम् एकम् आदिशत्–"अद्य पुष्कलम् धनम् आदाय, धनाध्यक्षाः अग्रे व्रजन्तु । वसिष्ठवामदेवादयः द्विजाः अग्रे गच्छन्तु । चतुरङ्गम् सैन्यम् च शीघ्रम् सज्जम् भवतु । यथा कालक्षेपः न भवेत्, तथा सम्भाराः क्रियन्ताम्" इति । नृपः रथम् आरुह्य अग्रतः अगच्छत् । चतुरङ्गम् सैन्यम् च तम् अन्वगच्छत् ।

त्रयस्त्रिंशः पाठः	–33rd Lesson	तेंतीसवाँ पाठ	सबकु टेटीहोँ
भवद्भिः	By your honours	आप महाशयों से	अव्हाँ साहेबन् खाँ
सम्बन्धः	-Connection	संबंध	मायेटी
अयम् वः रोचते	-You like this	यह आपको पसंद है	ही अव्हाँखे पसंद आहे
श्वः	-Tomorrow	कल	सुभाणे
व्यतीता	-Passed	गुजर चुकी	गुजर्यल्
पुष्कलम्	-Much	बहुत	गच्च
धनाध्यक्षाः	-Treasurers	खजाँची	खजानची
द्विजाः	-Dwijas	द्विज	द्विज
चतुरङ्गम्	-Four fold	चार अंगोवाले	चइन् प्रकारन् वारो
सम्भाराः	-Preparations	तैयारी	तिआरी, सांबाहो,
क्रियन्ताम्	-Let them be made	की जावेँ	कयी वञे
सुखेन	-Happily	सुख से	खुशीमेँ
प्रहृष्टः	-Pleased	प्रसन्न	खुश थियल

चतुस्त्रिंशः पाठः ।

मिथिलाम् उपागतस्य दशरथस्य समीपम् गत्वा, परम-हर्षितः च भूत्वा, जनकः अवदत्—"'महाराज, स्वागतम् ते ! दिष्ट्या प्राप्तः असि। दिष्ट्या सर्वैः द्विज-श्रेष्ठैः सह भगवान् वसिष्ठः प्राप्तः । युष्माभिः सह सम्बन्धेन सम्भावितम् मे कुलम्—" इति । परस्पर-समागमेन परमहर्षितानाम् सर्वेषाम् मुनीनाम् सुखेन रात्रिः व्यतीता ।

अथ अन्येद्युः समन्त्री सोपाध्यायः सबान्धवः दशरथः जनकस्य प्रासादम् अगच्छत् । 'कन्यायाः प्रतिग्रहे प्रदाने वा कुलम् वक्तव्यम्' इति सम्प्रदायः। तम् अनुसृत्य इक्ष्वाकूणाम् कुलम् कुलगुरुणा वसिष्ठेन परिकीर्तितम् । विदेहानाम् कुलम् तु सर्ववेदशास्त्रेषु प्रवीणेन जनकेन स्वयम् एव परिकीर्तितम् ।

चतुस्त्रिंशः पाठः 34th Lesson	चौंतिसवाँ पाठ	सबकु चोटीहों
स्वागतम् ते ! Welcome to you !	महाराज स्वागत !	भली करे आया !
दिष्ट्या I am glad that	अहो भाग के	मुहिँझो वड्डो भाग तह्
युष्माभिःसह With you	आपके साथ	अव्हाँसाँ
सम्भावितम् Honoured	सन्मान हुआ	मानाइतो थियल
परस्परः-Mutual	परस्पर	हिकबेजो,
समागमः-Company	मिलाफ	संगु, मेलापु
अन्येद्युः-The next day	दूसरे दिन	बिए डीँह

बान्धवः-A relation	संबंधी जन	माइटु
मन्त्री-A counsellor	मंत्री (वज़ीर)	सलाहकार
प्रतिग्रहे-When receiving	ग्रहण के समय	वठण महेल
प्रदाने-When giving	दान के समय	डियणमहेल
कुलम् वक्तव्यम्-The family has to be described	कुल बतलाना	कुलु बुधायजे
सम्प्रदायः-A custom	चाल, रीत	रस्सम, रिवाज
परिकीर्तितम्-Described	वर्णन किया हुआ	बुधायल
प्रवीणः-Skilled	कुशल	वाकुफ
उपागतः-Approached	पास पहुंचे हुआ	वेज्झो आयलु
स्वयम् एव-Personally	खुद	पाण
अनुसृत्य-Following	अनुसार	मूजुब्

पञ्चत्रिंशः पाठः ।

दशरथः—मम पुत्रयोः रामलक्ष्मणयोः अर्थे तव सुते वरये ।

जनकः (सहर्षम्)—वध्वौ ददामि, सीताम् रामाय, द्वितीयाम् ऊर्मिलाम् च लक्ष्मणाय । अत्र न संशयः ।

विश्वामित्रः—अनुपमम् अत्रभवतोः कुलद्वयम् । योग्यः च अयम् धर्म-सम्बन्धः। रामलक्ष्मणयोः सीतोर्मिलाभ्याम् सह सम्बन्धः रूपेण अपि योग्यः एव । अन्यत् च यत् वसिष्ठस्य मम च वाञ्छितम् तत् श्रूयताम्। तव यवीयसः भ्रातुः राज्ञः कुशध्वजस्य सुते, माण्डवीम् श्रुतकीर्तिम् च, भरतशत्रुघ्नाभ्याम् दातुम् अर्हसि।

जनकः (बद्धाञ्जलिः)—निजकुलम् धन्यम् मन्ये यत् अस्माकम् ईप्सितम् अनायासेन एव लभ्यते। एवम् भवतु। उभौ भरतशत्रुघ्नौ अपि भार्ये भजेताम्। एकस्मिन् एव दिने चत्वारः वराः चतसृणाम् वधूनाम् पाणीन् गृह्णन्तु।

(एवम् निर्वृत्ते वाङ्निश्चये, जनकम् आपृच्छ्य दशरथः स्वम् आलयम् अगच्छत्। विवाहपूर्वकान् संस्कारान् च अकरोत्।)

पंचत्रिंशः पाठः 35th Lesson	पैंतीसवाँ पाठ	सबकु पंजटीहों
पुत्रयोः अर्थे For (two) sons	पुत्रोंके लिए	पुट्टनजे लाय
वरये I ask for	बरना चाहता हूं ?	मङणो कर्न्यांथो
सहर्षम् With delight	हर्षके साथ	खुश थी
वधूः A young woman	कुमारी	कुँवाँर
ददामि I give	देता हूँ	डियाँथो
अनुपमम् Unequalled	बे ज़ोड	बेनजीरु
कुलद्वयम् Both families	दो कुल	बइ कुल
अत्रभवतोः Of your Honours	आप महाशयोंका	अव्हाँ साहिबन्जा
रूपम् Beauty	रूप	सूँह
वाञ्छितम् Desired object	कामना	मन्नमें घुर्यल
यवीयान् भ्राता Younger brother	छोटा भाई	नंढो भाउ
दातुम् अर्हसि You should give	आपको देना चाहिये	तोखे डियण घुर्जे
निज-कुलम् Own family	आपना कुल	पहिँजो कुलु

ईप्सितम्	Desired object	मनोकामना	मनमें घुर्येल
अनायासेन	Without difficulty	सहज ही	सहँज साँ
भार्ये भजेताम्	-Let(them) marry	विवाह करें	शादी कन्
निर्वृत्तः	-Finished	पूरा हुआ	पूरो थियल
वाङ्निश्चयः	-Verbal agreement	वाग्दान	वाग्दान, मङणो
आलयः	-Residence	डेरा	जाय
आपृच्छ्य	-Bidding fare-well	छुट्टी लेकर	मोकलाए
विवाह-पूर्वकाः	-Preceding the marriage	विवाहके पेहलेके	विहाँवखाँ अग्येयजा
संस्काराः	-Ceremonies	संस्कार	सन्स्कार
वराः	-Bride-grooms	बर	घोट

षट्त्रिंशः पाठः ।

अथ अपरेद्युः युक्ते मुहूर्ते वसिष्ठादयः ऋषयः वरैः सह यज्ञवाटम् उद्दिश्य प्रस्थिताः । तत्र गत्वा आभरणभूषिताः रामादयः पितुः समीपम् अतिष्ठन् । राजपुत्रीभिः सहितः जनकः वेदीसमीपम् स्थित्वा तान् प्रत्यैक्षत । वेदी गन्धपुष्पादिभिः अलङ्कृता आसीत् । वेदीम् परितः च विविधानि अर्घ्यपात्राणि स्थितानि । वेद्याम् मन्त्रपूर्वकम् अग्निम् आधाय वसिष्ठः अजुहोत् । ततः सीताम् समानीय, ताम् च रामस्य अभिमुखम् संस्थाप्य, अग्नेः समक्षम् जनकः अवदत्— "इयम् सीता मम सुता तव सहधर्मचारिणी । एनाम् प्रतीच्छ । पाणिना पाणिम् गृहाण । लक्ष्मण, आगच्छ ।

ऊर्मिलाम् प्रतीच्छ। पाणिना पाणिम् गृहाण। भरत, आगच्छ। माण्डव्याः पाणिम् पाणिना गृहाण। शत्रुघ्न, आगच्छ। श्रुतकीर्त्याः पाणिम् पाणिना गृहाण। पतिव्रताः छायाः इव एताः युष्मान् अनुगमिष्यन्ति" (इति उक्त्वा राजा तेषाम् हस्तेषु मन्त्रपूतम् जलम् प्राक्षिपत्)

"सर्वे भवन्तः सौम्याः च सुचरितव्रताः च भार्याभिः सहिताः सन्तु" इति।

जनकस्य तत् वचनम् श्रुत्वा चत्वारः वराः चतसृणाम् वधूनाम् हस्तान् हस्तैः अस्पृशन्। सभार्याः अग्निम् राजानम् ऋषीन् च प्रदक्षिणी-कृत्य, विधिपूर्वकम् विवाहम् अकुर्वन्।

षट्त्रिंशः पाठः-36th Lesson	छत्तीसवाँ पाठ	सबकु छट्टीहोँ
अपरेद्युः- The next day	दूसरे दिन	बिए डीहँ
युक्ते मुहूर्ते-At the appointed time	नियत मुहूर्तपर	मुकरर कियल वेलाते
आभरणानि-Ornaments	गहना भूषण	मण्यामुंड्युँ, सिंगार
भूषिताः-Adorned	सज हुआ	सिंगारियल
पितुः समीपम्-Near the father	पिताके समीप	पिताजे वेझो
प्रत्यैक्षत-Awaited	प्रतीक्षा किई	तरस्यो, वाट्ट दिट्ठी
अलङ्कृता-Adorned	सज हुआ	सोभ्यावान् कियल
वेदीं परितः-Round the altar	वेदीके चारोँ तरफ	वेदीयजे चौधारी

पात्राणि-Vessels	पात्र	बर्तन
अजुहोत्-Performed sacrifice	होम किया	होम कयो
समानीय-Having brought	ला कर	आणे
अभिमुखम् संस्थाप्य-Placing with the face towards	अभिमुख खड़ा कर के	साँम्हू विहारे
अग्नेः समक्षम्-In the presence of fire	अग्नीके सामने	अग्नीयखे साखी करे
सहधर्मचारिणी-Help-mate	धर्मपत्नी	धरमपत्नी
प्रतीच्छ-Accept	ग्रहण कर	स्वीकार करु
पाणिः-A hand	हाथ	हत्थु
छाया-A shadow	छाया	छाँव
पतिव्रता-Dutiful to husband	पतिव्रता	पतिव्रता
प्रदक्षिणीकृत्य-Going round	फेरा देकर	फेरा डेइ
सर्वे भवन्तः- All of you	आप सब महाशय	अव्हीं सब साहेब
सौम्याः-Gentle	शांत स्वभावका	सांतिका
सुचरितव्रताः-Of good character	अच्छी चाल वाले	चङी चालवारा

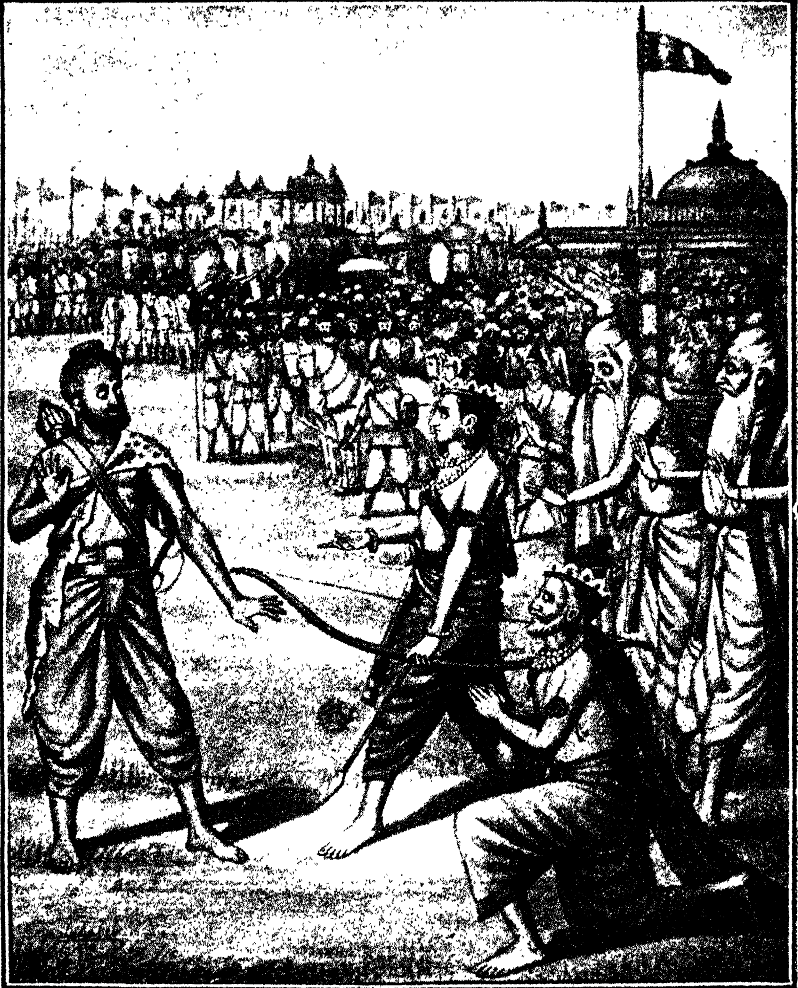
सप्तत्रिंशः पाठः ।

एवम् निर्वृत्ते विवाहे, विश्वामित्रः महामुनिः राजानौ आपृच्छ्य स्वम् आश्रमम् अगच्छत् । गते च विश्वामित्रे, दशरथः अपि जनकम् आपृच्छ्य अयोध्याम् उद्दिश्य प्रस्थानम् अकरोत् ।

अथ अयोध्याम् गच्छतः दशरथस्य परिवारः मार्गे सहसा एव ससम्भ्रमः अभवत् । जटा-धरः जमदग्नि-पुत्रः परशुरामः तस्य सम्भ्रमस्य कारणम् । तस्य पिता जमदग्निः केनचित् क्षत्रियेण हतः । तस्मात् तेन क्षत्रियकुलानि अनेकशः उत्सादितानि । 'कच्चित् न दशरथस्य कुलम् अद्य एषः उत्सादयिष्यति ?' इति सर्वे मिथः अजल्पन् ।

वसिष्ठप्रमुखाः ऋषयः अर्घ्येण जामदग्न्यम् रामम् अपूजयन् । ताम् ऋषिदत्ताम् पूजाम् प्रतिगृह्य, जामदग्न्यः रामः दाशरथिम् रामम् अभ्यभाषत-" राम, दाशरथे राम, श्रुतम् मया तव वीर्यम् । श्रुतम् च तत् शिवधनुषः भेदनम् । पश्य इदम् अपरम् महत् धनुः । इदम् वैष्णवम् । अस्मिन् बाणम् आरोप्य स्वम् बलम् दर्शय । यदि शक्नोषि, द्वन्द्वम् ते दास्यामि" इति । १३फरवरी १९३१ ई०

सप्तत्रिंशः पाठः-37th Lesson	सैंतीसवाँ पाठ	सवंकु सत्तटीहों
परिवारः-Retinue	परिवार	परवार
ससम्भ्रमः-Agitated	घबड़ाया हुआ	मुंझ्यल्
सम्भ्रमः-Flurry, agitation	घबड़ाहट	मुंझारो
अनेकशः-Many times	अनेक बार	घणेइ भेरा

चित्रकाराः—श्रीमंत बाळासाहेब पंत प्रतिनिधि, बी. ए., चीफ् ऑफ् औंध.

कच्चित् न ?-Let us hope he won't	शाहेद ?	की ँ न ?
मिथः अजल्पन्-Whispered	आपसमें बोलचाल करने लगे	पाणमें ँ सुस्पुस करण लगा
प्रमुखः-Leader	मुख्य	अगवाणु
जामदग्न्यः-Son of जमदग्नि	जमदग्नीका पुत्र	जमदग्नीजो पुट्ट
दाशरथिः-Son of दशरथ	दशरथका पुत्र	दशरथजो पुट्ट
भेदनम्-Breaking	तोड़ना	भञणु
वैष्णवम्-Belonging to Vishnu	विष्णूका	विष्णुन्जो
शक्नोषि-You can	समर्थ है	सघीं थो
द्वन्द्वम्-A duel	कुश्ती	(बिन्नजो) जुद्ध

अष्टत्रिंशः पाठः ।

परशुरामस्य तत् वचनम् श्रुत्वा, विषण्णवदनः दीनः बद्धाञ्जलिः दशरथः अवदत्–" भगवन्, मम पुत्राः अद्यापि बालाः एव । बालेभ्यः अभयम् दातुम् अर्हसि । एकस्मिन् रामे हते, कथम् नु वयम् जीवाम ? सर्वविनाशम् मा कुरु"–इति । ऋषयः अपि अब्रुवन् " भगवन्, जामदग्न्य, प्रसीद । क्षमा वीरस्य भूषणम् "–इति । क्रुद्धः दाशरथिः तु जामदग्न्यस्य हस्तात् तत् वैष्णवम् धनुः बाणम् च प्रतिगृह्य अवदत्–"यदि माम् अवजानासि, पश्य एनम् मे पराक्रमम्" इति, धनुषि बाणम् च सन्धाय जामदग्न्यम् अब्रवीत्–"अयम् वैष्णवः बाणः मोघः न पतति । ब्राह्मणः असि इति मम पूज्यः । तस्मात् इमम् प्राण-

हरम् बाणम् त्वयि मोक्तुम् न इच्छामि-"इति।" तत् महत् अद्भुतम् दृष्ट्वा परशुरामः गर्वपरिहारात् जडीकृतः अभवत्।

एवम् निर्जिते परशुरामे, निर्विघ्नः परमहर्षितः दशरथः अयोध्याम् उद्दिश्य प्रस्थितः, तत्र प्राप्तः च। राज-प्रवेश-समये पुरी सिक्त-राजपथा प्रकीर्ण-कुसुमोत्करा नाना-ध्वजालङ्कृता मङ्गल-वादन-निनादिता जनौघ-समलङ्कृता च अभवत्। पौराणाम् च महान् उत्सवः आसीत्।

अष्टात्रिंशः-पाठः 38th Lesson:	अड़तीसवाँ पाठ	सबकु अठटीहों
विषण्णम्-Dejected	उदास	कोमायल
वदनम्-The face	चेहरा	मूँहुँ
दीनः-Helpless	दीन	मिस्कीन
अभयम् प्रयच्छ-Promise safety	अभयदान दो	बेडपो कर
सर्व-विनाशः-Destruction of all	सबका नाश	बरबादी
अवजानासि-(you) slight	छोटा समझता है	घट समझी थों
पराक्रमः-Valour	पराक्रम	बल्लु
मोघः-Fruitless	व्यर्थ	अजायो
प्राणहरः-Deadly	प्राणनाशक	प्राण कढंदर
मोक्तुम्-To let off	छोड़नेके लिए	छडण लाय
गर्व-परिहारात्-The pride being cast off	अहंकारके दूर होनेसे	गर्व दूर थियण करे
जडीकृतः-Stupefied	जड जैसा	मोगो

राज-प्रवेशः-Royal entry	राजप्रवेश	राजाजो घिरणु
सिक्तः-Sprinkled	छिड़का हुआ	छिन्कार्यल्
मङ्गल-वादनम्-Auspicious music	मंगलका बाजा	मंगल गीत
ध्वजाः-Flags	झंडे	झंडा
जनौघः-Crowds of people	जनसमूह	माण्हुनजो मेड़ु
पौराः-Citizens	पुरवासी	नगरवासी
उत्सवः-A festival	उत्सव	जशन्
प्रसीद्-Be calm	प्रसन्न हो	प्रसन्न थीउ
निनादिता-Resounding	बजता हुआ	पर्लाउसाँ भर्यल्
प्रकीर्णः-Scattered	बिखरा हुआ	विखेरियल्
कुसुमोत्करः-A heap of flowers	फूलोंका समूह	गुलन्जो ढेर

एकोनचत्वारिंशः पाठः ।

छात्रः अशोकः—भगवन्, श्रुतम् मया श्रीरामस्य रमणीयम् वृत्तम् विवाहपर्यन्तम् । प्रष्टव्यम् च किञ्चित् भवति—अपि भवति स्म रामस्य प्रीतिः कथासु ?

गुरुः—अथ किम् । विश्वामित्र-समागमे रामेण नानाविधाः चित्राः रम्याः च कथाः श्रुताः एव । यथा । वामनरूपस्य विष्णोः । भगीरथ-प्रयत्नानाम् । नृपस्य विश्वामित्रस्य ब्रह्मर्षिपदगतस्य । तासाम् सर्वासाम् कथानाम् अत्र अवसरः न विद्यते । श्रीसुबोध-संस्कृतम् तथा च व्याकरणम् अपि किञ्चित् अधीष्व । अथ सुपरिचितेषु गीर्वाणवाणी-रचना-विशेषेषु,

श्रीमद्वाल्मिकीये रामायणे ताः ताः चित्रकथाः समग्रम् च रामचरितम् पठिष्यसि।

शुभम् भवतु।

एकोनचत्वारिंशःपाठः–39 th Lesson	उंचालीसवाँ पाठ	सबकु उणेतालीहो
प्रष्टव्यम्–To be asked	पूछनेका	पुछणो (आहे)
छात्रः–A pupil	शिष्य	शागिर्द
चित्राः कथाः–Wonderful stories	विचित्र कथा	विचित्रकथाउँ
अथ किम्–Certainly!	हाँ!	हाउ !
अवसरः-Scope	अवसर	मवको
व्याकरणम्–Grammar	व्याकरण	व्याकरणु
अधीष्व–Study	अध्ययन करो	पढ़
सुपरिचितः–Familiar	अच्छा जाना हुआ	चङी रीत मायलुम
गीर्वाण-वाणी–Sanskrit	संस्कृत भाषा	संस्कृतभाषा
रचना-विशेषः–Idiom	सुरचना	मुहाविरो
ताः ताः कथाः–The various stories	वे वे चित्र	उहे उहे कथाऊँ
समग्रम्-Entire	सारा	समूरो
नानाविधाः–Various	नाना प्रकारका	घणे किसमजा
विवाहपर्यन्तम्–As far as the marriage	विवाह तक	विहाँउ ताँई
शुभम्– Auspiciousness	शुभ	कल्याणु

Notes

Clear and correct pronunciation should be insisted upon in reading Sanskrit.

The pupil should be encouraged to notice points of contrast and similarity between Sanskrit and his mother-tongue ; *e. g.* the position of **च, वा** and **तु** ; the genders ; the numbers etc.

Rama (and) Laxman.
But रामः लक्ष्मणः (च)।
or रामः (च) लक्ष्मणः (च)।
Hunger (or) Thirst.
But क्षुधा पिपासा (वा)।
or क्षुधा (वा) पिपासा (वा)।

The following will be found to be interesting:—

Sk	Hindi	Marathi	Gujrathi	Sindhi	Kanarese
यत्र	जिधर	जेथें	ज्यां	जित्ते	यल्ले
तत्र	तिधर	तेथें	त्यां	तित्ते	अल्ले
कुत्र ?	किधर ?	कोठें ?	क्यां ?	किथे ?	यल्ले ?
यदा	जब	जेव्हां	ज्यारे	जडुहीँ	यावाग
तदा	तब	तेव्हां	त्यारे	तडुहीँ	आवाग
कदा ?	कब ?	केव्हां ?	क्यारे ?	कडुहीँ ?	यावाग ?
यस्य	जिसका	ज्याचा	जेनो	जँहिँजो	यावन
तस्य	उसका	त्याचा	तेनो	तँहिँजो	अवन
कस्य ?	किसका ?	कोणाचा ?	केनो ?	कँहिँजो ?	यावन ?
यथा	जैसा	जसें	जेम	जीएँ	यंथा
तथा	वैसा	तसें	तेम	तीएँ	अंथा
कथम् ?	कैसा ?	कसें ?	केम ?	कीएँ ?	यंथा ?
यादृशः	जैसा	जसा	जेवो	जेहड़ो	याव प्रकारद
तादृशः	वैसा	तसा	तेवो	तेहड़ो	आ प्रकारद
कीदृशः ?	कैसा ?	कसा ?	केवो ?	केहड़ो ?	याव प्रकारद ?

The following will be found to be helpful.

	एक-व०	द्वि-व०	बहु-व०	एक-व०	द्वि-व०	बहु-व०
प्रथमा	यः	यौ	ये	या	ये	याः
	सः	तौ	ते	सा	ते	ताः
	कः ?	कौ ?	के ?	का ?	के ?	काः ?
द्वितीया	यम्	यौ	यान्	याम्	ये	याः
	तम्	तौ	तान्	ताम्	ते	ताः
	कम् ?	कौ ?	कान् ?	काम् ?	के ?	काः ?
तृतीया	येन	याभ्याम्	यैः	यया	याभ्याम्	याभिः
	तेन	ताभ्याम्	तैः	तया	ताभ्याम्	ताभिः
	केन ?	काभ्याम् ?	कैः ?	कया ?	काभ्याम् ?	काभिः ?
चतुर्थी	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः	यस्यै	याभ्याम्	याभ्यः
	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः
	कस्मै ?	काभ्याम् ?	केभ्यः ?	कस्यै ?	काभ्याम् ?	काभ्यः ?
पञ्चमी	यस्मात्	याभ्याम्	येभ्यः	यस्याः	याभ्याम्	याभ्यः
	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः
	कस्मात् ?	काभ्याम् ?	केभ्यः ?	कस्याः ?	काभ्याम् ?	काभ्यः ?
षष्ठी	यस्य	ययोः	येषाम्	यस्याः	ययोः	यासाम्
	तस्य	तयोः	तेषाम्	तस्याः	तयोः	तासाम्
	कस्य?	कयोः ?	केषाम् ?	कस्याः ?	कयोः ?	कासाम् ?
सप्तमी	यस्मिन्	ययोः	येषु	यस्याम्	ययोः	यासु
	तस्मिन्	तयोः	तेषु	तस्याम्	तयोः	तासु
	कस्मिन् ?	कयोः ?	केषु ?	कस्याम् ?	कयोः ?	कासु ?

प्रथमा and द्वितीया	यत्	ये	यानि
	तत्	ते	तानि
	किम् ?	के ?	कानि ?

The forms of तृ० च० &c will be:-

येन याभ्याम् यैः

यस्मै &c &c as above

The following are the pronouns in Sanskrit :—

	एकवचनम् (one)		द्विवचनम् (two)		बहुवचनम् (three or more)
I	अहम्	we	आवाम्	we	वयम्
Thou	त्वम्	you	युवाम्	you	यूयम्
He	सः	They	तौ	They	ते
She	सा	,,	ते	,,	ताः
It	तत्	,,	ते	,,	तानि

The following sentence and verse will serve to bring home to the pupil the significance of Sanskrit cases

(विभक्त्यर्थः)

	(प्र०)	(द्वि०)	(वर्त०)		(सं०)
Sk	लक्ष्मणः	रामं	वदति—	"हे	राम,
H	लक्ष्मण	रामको	कहता है—	"हे	राम,
M	लक्ष्मण	रामास	ह्मणतो—(कीं)	"हे	रामा,
G	लक्ष्मण	रामने	कहे छे—(के)	"हे	राम,
S	लक्ष्मण	रामखे	चवे थो (तह)	"हे	राम,
E	Laxman	(to)Rama	Says	"O	Râma,
K	लक्ष्मणनु	रामनिगे	हेळुत्ताने	"यले	रामने,

	(तृ०)	द्वि०)	(आज्ञा०)		(च०)	(द्वि०)	
Sk	बाणेन	रावणं	मारय		बिभीषणाय	राज्यं च	प्रयच्छ
H	बाणसे	रावणको	मारो;	(और)	बिभीषणको	राज्य	दो.
M	बाणानें	रावणास	मार;	(आणि)	बिभीषणाला	राज्य	दे.
G	बाणथी	रावणने	मार;	(अने)	बिभीषणने	राज्य	आप.
S	बाणसाँ	रावण	मार;	(अइँ)	बिभीषणखे	राज्ञु	दे.
E	with arrow	Ravan	kill	(and)	to Bibhishan	Kingdom	give
K	बाणदिंद	रावणनन्नु	होडि	(मत्तु)	बिभीषणनिगे	राज्यवन्नु	कोडु

				(भविष्य०)		(षष्ठी)
Sk	तेन	त्वं	ख्यातः	भविष्यसि" इति ।	यतः	बिभीषणस्य
H	इस रीतिसे	तुम्	विख्यात	होओगे "	क्योंकि	बिभीषणकी
M	त्यामुळें	तूं	प्रख्यात	होशील "	ज्याअर्थी	बिभीषणाची
G	तेनाथी	तूं	प्रसिद्ध	थशे "	जेथी	बिभीषणनी
S	तह्	तूं	मशहूर	थींदे "	जिएँ तह्	बिभीषणजी
E	thereby	you	famous	will be	Since	of Bibhishan
K	अदरिंद	नीनु	प्रख्यातनु	आगुवि "		बिभीषणन

	(स०)	(प्र०)	(भूत०)	(प्र०)		(पं०)
Sk	रामे	भक्तिः	अभवत्,	रामः	अपि	वचनात्
H	राममें	भक्ति	थी,	राम	भी	वचनसे
M	रामावर	भक्ति	होती,(त्याअर्थी)	राम	पण	वचनापासून
G	राममां	भक्ति	हती, (तेथी)	राम	पण	वचनथी
S	राममें	भक्ति	हुई,	राम	ब	वचनखाँ
E	inRama	devotion	was,	Rama	too	from(his) promise
K		भक्ति रामनल्लि	इद्दंते,	रामनु.		वचनदिंद

		(भूत०)
Sk	न	अचलत् ।
H	न	हटा.
M		ढळला नाहीं.
G	न	डग्यो.
S	न	हटयो
E	not	moved.
K		भ्रष्टनु आगलिल्ल

रामो राजमणिः सदा विजयते रामं रमेशं भजे ।
रामेणाभिहता निशाचरचमू रामाय तस्मै नमः ॥
रामान्नास्ति परायणं परतरं रामस्य दासोऽस्म्यहम् ।
रामे चित्तलयः सदा भवतु मे हे राम मामुद्धर ॥

रूपावलिः

Whenever the pupil comes across any new form of a noun or a verb, he should get into the habit of searching for a *similar* form in the following. This will ensure accuracy.

	एकव०	द्विव०	बहुवचनम्
१ प्रथमा	बालकः	बालकौ	बालकाः
२ द्वितीया	बालकम्	बालकौ	बालकान्
३ तृतीया	बालकेन	बालकाभ्याम्	बालकैः
४ चतुर्थी	बालकाय	बालकाभ्याम्	बालकेभ्यः
५ पञ्चमी	बालकात्	बालकाभ्याम्	बालकेभ्यः
६ षष्ठी	बालकस्य	बालकयोः	बालकानाम्
७ सप्तमी	बालके	बालकयोः	बालकेषु
८ संबोधनम्	हे बालक	हे बालकौ	हे बालकाः

Similarly रामः विश्वामित्रः, राक्षसः etc.

१ प्रथमा	वनम्	वने	वनानि
२ द्वितीया	वनम्	वने	वनानि
३ तृतीया	वनेन	वनाभ्याम्	वनैः
४ चतुर्थी	वनाय	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
५ पञ्चमी	वनात्	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
६ षष्ठी	वनस्य	वनयोः	वनानाम्
७ सप्तमी	वने	वनयोः	वनेषु
८ संबोध०	हे वन	हे वने	हे वनानि

Similarly ज्ञानम्, शयनम्, जलम्, अस्त्रम् &c.

Note that the forms are exactly alike for बालकः and वनम् except in 1,2,and,8.

१ प्रथमा	गुरुः	गुरू	गुरवः
२ द्वितीया	गुरुम्	गुरू	गुरून्
३ तृतीया	गुरुणा	गुरुभ्याम्	गुरुभिः
४ चतुर्थी	गुरवे	गुरुभ्याम्	गुरुभ्यः
५ पञ्चमी	गुरोः	गुरुभ्याम्	गुरुभ्यः
६ षष्ठी	गुरोः	गुर्वोः	गुरूणाम्
७ सप्तमी	गुरौ	गुर्वोः	गुरुषु
८ संबोध०	हे गुरो	हे गुरू	हे गुरवः

Similarly. भानुः, सुबाहुः &c

१ प्रथमा	मुनिः	मुनी	मुनयः
२ द्वितीया	मुनिम्	मुनी	मुनीन्

	एकवचनम्	द्विव०	बहुवचनम्
३ तृतीया	मुनिना	मुनिभ्याम्	मुनिभिः
४ चतुर्थी	मुनये	मुनिभ्याम्	मुनिभ्यः
५ पञ्चमी	मुनेः	मुनिभ्याम्	मुनिभ्यः
६ षष्ठी	मुनेः	मुन्योः	मुनीनाम्
७ सप्तमी	मुनौ	मुन्योः	मुनिषु
८ संबोध०	हे मुने	हे मुनी	हे मुनयः

Similarly. रविः अतिथिः &c.

१ प्रथमा	पिता	पितरौ	पितरः
२ द्वितीया	पितरम्	पितरौ	पितॄन्
३ तृतीया	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः
४ चतुर्थी	पित्रे	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
५ पञ्चमी	पितुः	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
६ षष्ठी	पितुः	पित्रोः	पितॄणाम्
७ सप्तमी	पितरि	पित्रोः	पितृषु
८ संबोध०	हे पितर्	हे पितरौ	हे पितरः

Similarly भ्राता (भ्रातृ); जामाता (जामातृ) &c

१ प्रथमा	कन्या	कन्ये	कन्याः
२ द्वितीया	कन्याम्	कन्ये	कन्याः
३ तृतीया	कन्यया	कन्याभ्याम्	कन्याभिः
४ चतुर्थी	कन्यायै	कन्याभ्याम्	कन्याभ्यः
५ पञ्चमी	कन्यायाः	कन्याभ्याम्	कन्याभ्यः
६ षष्ठी	कन्यायाः	कन्ययोः	कन्यानाम्
७ सप्तमी	कन्यायाम्	कन्ययोः	कन्यासु
८ संबोध०	हे कन्ये	हे कन्ये	हे कन्याः

Similarly शाला, दिशा, विद्या, ताटका &c

१ प्र०	नदी	नद्यौ	नद्यः
२ द्वि०	नदीम्	नद्यौ	नदीः
३ तृ०	नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः
४ च०	नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
५ पं०	नद्याः	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
६ ष०	नद्याः	नद्योः	नदीनाम्

	एकव०	द्विव०	बहुव०
७ स०	नद्याम्	नद्योः	नदीषु
८ सं०	हे नदि	हे नद्यौ	हे नद्यः

Similarly राक्षसी, नारी, कैकेयी, मौर्वी &c

१ प्र०	भूमिः	भूमी	भूमयः
२ द्वि०	भूमिम्	भूमी	भूमीः
३ तृ०	भूम्या	भूमिभ्याम्	भूमिभिः
४ च०	भूमये or भूम्यै	भूमिभ्याम्	भूमिभ्यः
५ पं०	भूमेः or भूम्याः	भूमिभ्याम्	भूमिभ्यः
६ ष०	भूमेः or भूम्याः	भूम्योः	भूमीनाम्
७ स०	भूमौ or भूम्याम्	भूम्योः	भूमिषु
८ सं०	हे भूमे	हे भूमी	हे भूमयः

Similarly मतिः, रात्रिः, &c

(Compare the forms of भूमिः with those of मुनिः)

I वर्तमान कालः वद्-ति

	(एकवचनम्)	(द्वि-वचनम्)	(बहु-वचनम्)
१ प्र० पुरुष	वदा-मि	वदा-वः	वदा-मः
२ द्वि० पुरुष	वद्-सि	वद्-थः	वद्-थ
३ तृ० पुरुष	वद्-ति	वद्-तः	वद्-न्ति

II आज्ञार्थः—

१ प्र० पुरुष	वदा-नि	वदा-व	वदा-म
२ द्वि० पुरुष	वद	वद्-तम्	वद्-त
३ तृ० पुरुष	वद्-तु	वद्-ताम्	वद्-न्तु

III भूतकालः

१ प्र० पु०	अ-वद्-म्	अ-वदा-व	अ-वदा-म
२ द्वि० पु०	अ-वदः	अ-वद्-तम्	अ-वद्-त
३ तृ० पु०	अ-वद्-त्	अ-वद्-ताम्	अ-वद्-न्

Similarly:-	I वर्तमानकालः	II आज्ञार्थः	III भूतकालः
३ तृ० पु०	पठ-ति	पठ-तु	अ-पठ-त्
३ ,,	क्रुध्य-ति	क्रुध्य-तु	अ-क्रुध्य-त्
३ ,,	क्षिप-ति	क्षिप-तु	अ-क्षिप-त्
३ ,,	भक्षय-ति	भक्षय-तु	अ-भक्षय-त्

IV भविष्यकालः	एकवच०	द्विव०	बहुव०
१ प्र० पु०	वदि-ष्या-मि	वदि-ष्या-वः	वदि-ष्या-मः
२ द्वि० पु०	वदि-ष्य-सि	वदि-ष्य-थः	वदि-ष्य-थ
३ तृ० पु०	वदि-ष्य-ति	वदि-ष्य-तः	वदि-ष्य-न्ति

Similarly:

पठि-ष्य-ति-(१)	पठि-ष्यामि	पठि-ष्यावः	पठि-ष्यामः
दा-स्य-ति-(१)	दा-स्यामि	दा-स्यावः	दा-स्यामः

I वर्तमानकालः क्षम-ते

१ प्र० पु०	क्षमे	क्षमा-वहे	क्षमा-महे
२ द्वि० पु०	क्षम-से	क्षमे-थे	क्षम-ध्वे
३ तृ० पु०	क्षम-ते	क्षमे-ते	क्षम-न्ते

II आज्ञार्थः

१ प्र० पु०	क्षमै	क्षमा-वहै	क्षमा-महै
२ द्वि० पु०	क्षम-स्व	क्षमे-थाम्	क्षम-ध्वम्
३ तृ० पु०	क्षम-ताम्	क्षमे-ताम्	क्षम-न्ताम्

III भूतकालः

१ प्र० पु०	अ-क्षमे	अ-क्षमा-वहि	अ-क्षमा-महि
२ द्वि० पु०	अ-क्षम-थाः	अ-क्षमे-थाम्	अ-क्षम-ध्वम्
३ तृ० पु०	अ-क्षम-त	अ-क्षमे-ताम्	अ-क्षम-न्त

Similarly:	I वर्तमानकालः	II आज्ञार्थः	III भूतकालः
	लभ-ते	लभ-ताम्	अ-लभत
	युध्य-ते	युध्य-ताम्	अ-युध्य-त
	भाष-ते	भाष-ताम्	अ-भाष-त
	प्रति-भाष-ते	प्रति-भाष-ताम्	प्रति-अ-भाष-त =प्रत्य-भाष-त
	मारय-ते	मारय-ताम्	अ-मारय-त

IV भविष्यकालः

१ प्र० पु०	क्षमि-ष्ये	क्षमि-ष्या-वहे	क्षमि-ष्या-महे
२ द्वि० पु०	क्षमि-ष्य-से	क्षमि-ष्ये-थे	क्षमि-ष्य-ध्वे
३ तृ० पु०	क्षमि-ष्य-ते	क्षमि-ष्ये-ते	क्षमि-ष्य-न्ते

Similarly:	एकव०	द्विव०	बहुव०
भाषि-ष्य-ते	(१) भाषि-ष्ये	भाषि-ष्या-वहे	भाषि-ष्या-महे
वन्दि-ष्य ते	(१) वन्दि-ष्ये	वन्दि-ष्या-वहे	वन्दि-ष्या-महे
प्र-स्था-स्य-ते	(१) प्रस्था-स्ये	प्रस्था-स्या-वहे	प्रस्था-स्या-महे

N. B. If *any one* form of the future is known, *all* other forms of the future can be found.

If *any one* form of I, II or III is known, *all* the others can also be found. Let the pupil accurately remember 3rd pers. Singular of I वर्तमान० and of IV भविष्य०

१वर्तमानकालः	३ भूतकालः	१ वर्तमानकालः	३ भूतकालः
वद्-ति	अ-वद्-त्	सरति	अ-सरत्
गच्छ-ति	अ-गच्छ-त्	तिष्ठति	अ-तिष्ठत्
उप-गच्छ-ति	उप-अ-गच्छत्	रोहति	अ-रोहत्
	= उपा-गच्छत्	नयति	अ-नयत्
आ-गच्छ-ति	आ-अ-गच्छत्	यच्छति	अ-यच्छत्
	= आ-गच्छत्	पश्य-ति	अ-पश्यत्
अनु-गच्छ-ति	अनु-अ-गच्छत् = अन्व-गच्छत्	भवति	अ-भवत्
उद्-गच्छति	उत्-अ-गच्छत्	सीदति	अ-सीदत्
	= उद्-गच्छत्	इयते	अ-इयत
निर्-गच्छति	निर्-अ-गच्छत्	भाषते	अ-भाषत
	निर-गच्छत्	भजते	अ-भजत
Similarly	(यह ही रीति से)	नश्यति	अ-नश्यत्
अनु-सरति	अन्व-सरत	कुप्यति	अ-कुप्यत्
आ-नयति	आ-नयत्	क्रुध्यति	अ-क्रुध्यत्
आ-ह्वयति	आ-ह्वयत्	विद्यते	अ-विद्यत
आ-रोहति	आ-रोहत्	मन्यते	अ-मन्यत
उत्-तिष्ठति	उत्-अ-तिष्ठत्	दृश्यते	अ-दृश्यत
	उद्+अ-तिष्ठत्	श्रूयते	अ-श्रूयत
	= उद्-तिष्ठत्	क्षिपति	अ-क्षिपत्
प्र-यच्छति	प्र-अ-यच्छत्	स्पृशति	अ-स्पृशत्
	= प्रा-यच्छत्	ज्वलयति	अ-ज्वलयत्

प्र-सीदति	प्रा-सीदत्	पीडयति	अ-पीडयत्
उड्डयते	उत्-अ-डयत	मारयते	अ-मारयत
	=उद्-डयत	वरयते	अ-वरयत
प्रति-भाषते	प्रति-अ-भाषत	वि-स्मयते	व्य-स्मयत
	=प्रत्य-भाषत	आ-रभते	आ-रभत
अभि-भाषते	अभि-अ-भाषत		
	= अभ्य-भाषत		

(४) भविष्यकालः

पठि-ष्यति—पठि-ष्यामि पठि-ष्यावः &c
भवि-ष्यति—भवि-ष्यामि भवि-ष्यावः &c
करि-ष्यति—करि-ष्यामि करि-ष्यावः &c
रक्षि-ष्यति—रक्षि-ष्यामि रक्षि-ष्यावः &c
भक्षयि-ष्यति—भक्षयि-ष्यामि भक्षयि-ष्यावः &c
गमि-ष्यति—गमि-ष्यामि गमि-ष्यावः &c
दा-स्यति—दा-स्यामि दा-स्यावः &c
ज्ञा-स्यति – ज्ञा-स्यामि ज्ञा-स्यावः &c
लप्-स्यते—लप्-स्ये लप्-स्यावहे &c
वत्-स्यति—वत्-स्यामि वत्-स्यावः &c

स्वर	अ	इ or ई	उ or ऊ	ऋ or ॠ	ऌ
गुण	अ	ए	ओ	अर्	अल्
वृद्धि	आ	ऐ	औ	आर्	आल्

कर्तव्य, करणीय, कार्य

(E) fit to be done, what ought to be done.

(H) करने योग्य, करने अवश्य

(M) करण्यास योग्य, करणें प्राप्त

(G) करवा योग्य, करवु जोईए तेवुं

(S) करण जोगो, करण जरूर

(K) माडलिक्के योग्यवादद्दु, माडतक्कद्दु

Similarly:—

दातव्य,	दानीय,	देय;	श्रोतव्य,	श्रवणीय,	श्राव्य;
पठितव्य,	पठनीय,	पठ्य;	नेतव्य,	नयनीय,	नेय;
स्रष्टव्य,	सर्जनीय,	सृज्य;	गन्तव्य,	गमनीय,	गम्य;
प्रष्टव्य,	पृच्छनीय,	पृच्छ्य;	वन्दितव्य,	वन्दनीय,	वन्द्य

कर्तुम् (E) in order to do (H) करनेके लिए
(M) करण्यासाठीं (G) करवा माटे
(S) करण लाय (K) माडलिक्के

Similarly:—

गन्तुम् (जानेके लिए); आगन्तुम् (आनेके लिए)
पीडयितुम् (पीडा देनेके लिए); ज्ञातुम् (जाननेके लिए)
पठितुम् (पढ़नेके लिए); भवितुम् (होनेके लिए)
रक्षितुम् (रक्षा करनेके लिए); दातुम् (देनेके लिए)
लब्धुम् (प्राप्त करनेके लिए)
बोद्धुम् (समझनेके लिए)
बद्धुम् (बाँधनेके लिए)
पक्तुम् (पकानेके लिए) &c &c

कर्तुकामः (E) one wishing to do (H) करनेकी इच्छावाला
(M) करूं इच्छिणारा (G) करवा इच्छिनारो
(S) करणजी खाइश् रखंदर (K) माडलिच्छिसुवनु

Similarly, गन्तुकामः, आगन्तुकामः, पीडयितुकामः, ज्ञातुकामः, दातुकामः, रक्षितुकामः, लब्धुकामः &c &c

कृत्वा (E) Having done (H) करके (M) करून
(G) करीने (S) करे (K) माडि

ज्ञा-त्वा—(जानकर)		अवज्ञा-य	(अपमान करके)
भू-त्वा—(हो कर)		अनु भूय	(अनुभव करके)
ग-त्वा—(जाकर)		आगम्य	(आकर)
बद्ध्वा—(बाँधकर)		निबध्य	(जकड़ कर)

पृष्ट्वा—(पूछ कर); आपृच्छ्य (रज़ा लेकर)
दत्त्वा—(दे कर); आदाय (ले कर)
कृत्वा—(कर के); अपकृत्य (अपकार करके)
स्थित्वा—(खड़ा होके); उत्थाय (उठ कर)
पठित्वा—(पढ़ कर)

Similarly:—भाषित्वा, उषित्वा, निधाय, सन्धाय, आरुह्य, आवृत्य, प्रतिगृह्य &c &c.

सन्धयः—Sandhis depend upon the nature of the letters coming together.

In learning Sandhis, the following division of the letters of the alphabet will be useful:—

स्वराः Vowels		व्यञ्जनानि Consonants		
ह्रस्व Short	दीर्घ Long	कठोर Hard	मृदु Soft	
				अनुनासिक Nasal
अ	आ	क् ख्	ग् घ्	ङ्
इ	ई	च् छ्	ज् झ्	ञ्
उ	ऊ	प् फ्	ब् भ्	म्
ऋ	ॠ	ट् ठ्	ड् ढ्	ण्
ऌ		त् थ्	द् ध्	न्
			य् र्	
			ल् व्	
	ए ऐ ओ औ	श् ष् स्	ह्	

विसर्गसन्धयः—How a विसर्ग is changed, depends both upon the vowel that stands *before* it and upon the letter that comes *after* it.

Before	वि०	After	
अ	:	अ	रामः अपि= रामो अपि = रामोऽपि
अ	:	आ,	रामः आगतः = राम आगतः
		इ	पुत्रः इच्छति = पुत्र इच्छति
अ	:	ई	देशः ईदृशः = देश ईदृशः
		उ	अश्वः उत्पतति = अश्व उत्पतति
		ऊ	स्तम्भः ऊर्ध्वः = स्तम्भ ऊर्ध्वः
		ऋ	वृद्धः ऋषिः = वृद्ध ऋषिः
		ए	बालः एति = बाल एति
		ऐ	नरः ऐश्वर्यम् = नर ऐश्वर्यम्
		ओ	सूदः ओदनम् = सूद ओदनम्
		औ	सूर्यः औषधम्= सूर्य औषधम्
अ	:	any मृदु व्यं०	बालः गच्छति= बालो गच्छति
			पयसः घृतम् = पयसो घृतम्
			नरः जल्पति= नरो जल्पति
			अन्यः डिम्भः = अन्यो डिम्भः
			&c &c
any स्वर	:	क् ख् प् फ्	There is no change in the विसर्ग. रामः करोति; पुत्राः कस्य ? मुनिः पश्यति हरेः फलकः &c
any स्वर	:	च् छ्	अश्वः चरति= अश्वश्चरति; राज्ञः छत्रम् =राज्ञश्छत्रम् Similarly अश्वाश्चरन्ति; हरिश्चिनोति; पुत्राश्छात्राश्च; नदीश्च &c &c
any स्वर	:	ट् ठ्	रामः टीकते= रामष्टीकते; छात्राः टीकन्ते =छात्राष्टीकन्ते Similarly हरेष्टीका, साधुष्टीकते, साधोष्टीका.

Before	वि०	After	
any स्वर	:	त्,थ्	लक्ष्मणः तु=लक्ष्मणस्तु; Similarly हरिस्तिष्ठति, साधुस्तोलयति, साधोस्तुला.
any स्वर	:	श्, ष् स्	अशोकः शालाम्= अशोकः शालाम् or अशोकश्शालाम् पुत्राः षट्= पुत्राः षट् or पुत्राष्षट् हरिः सरति= हरिः सरति or हरिस्सरति Similarly गुरुःसन्तुष्टः or गुरुस्सन्तुष्टः नद्याः शोभाम् or नद्याश्शोभाम्
आ	: :	स्वर or मृदुव्यं.	पुत्राः आगताः=पुत्रा आगताः पुत्राः इच्छन्ति=पुत्रा इच्छन्ति पुत्राः गच्छन्ति=पुत्रा गच्छन्ति Similarly, नरा जल्पन्ति । नरा यान्ति । पुत्रा हृष्टाः । राक्षसा न । &c &c.
इ, ई, उ, &c &c	: :	स्वर or मृदुव्यं.	मुनिः अग्रतः=मुनिरग्रतः मुनिः गच्छति=मुनिर्गच्छति Similarly:—मुनिरिच्छति । रविरुदयति । हरेर्भक्तिः। सरयूर्नाम । साधोर्जननी ।&c &c.

स्वरसन्धयः—

(1) *Like* vowels coming together—

अ or आ+अ or आ—

यदा अगच्छत्=यदागच्छत् नाम अशोकः=नामाशोकः

यदा आगतः=यदागतः अत्र आगता=अत्रागता

इ or ई+इ or ई—

श्री ईशः=श्रीशः इति+इच्छति=इतीच्छति

श्री इच्छा=श्रीच्छा इति+ईक्षते=इतीक्षते

उ or ऊ+उ or ऊ—

भानु उदयः=भानूदयः । साधु ऊचुः=साधूचुः ।

ऋ or ॠ+ऋ or ॠ—मातृ ऋणम्=मातॄणम्

(2) *Unlike* vowels coming together—

अ or आ+इ or ई—का इयम् ?=केयम् ?

अत्र ईदृशम्=अत्रेदृशम्

अ or आ+उ or ऊ—त्यक्त्वा उत्तिष्ठ=त्यक्त्वोत्तिष्ठ

अ or आ+ऋ or ॠ—ब्रह्मा ऋषिः—ब्रह्मर्षिः

अ or आ + ए or ऐ— मारय एनाम्=मारयैनाम्
तथा एव=तथैव

अ or आ + ओ or औ— नव औषधम्=नवौषधम्

इ or ई + any स्वर ex-cept इ or ई— अपि आगतः=अप्यागतः
राक्षसी अपि=राक्षस्यपि

उ or ऊ + any स्वर except उ or ऊ मधु अरिः =मध्वरिः

ऋ or ॠ + any स्वर except ऋ or ॠ धातृ अंशः =धात्रंशः

ए + अ (in the same word or form) ने अति=नयति

ए+अ(from two separate words)आकाशे अस्ति=आकाशेऽस्ति

ए + आ, इ, ई, &c हरे+ए = हरये

ऐ + any स्वर नै अकः = नायकः

ओ + अ (in the same form) भानो अः = भानवः

ओ + अ (from two separate forms)विष्णो अव = विष्णोऽव

ओ + आ, इ, ई, &c. विष्णो एहि = विष्णवेहि

औ + any स्वर हस्तौ उद्यम्य =हस्तावुद्यम्य
द्वौ अपि = द्वावपि

व्यञ्जनसन्धयः—

The changes in म् at the end of a word depend upon what letter Comes *after* it:—

विद्याम् शिक्षस्व=विद्यां शिक्षस्व
कथम् षट् =कथं षट्
वेदीम् सिञ्चतः =वेदीं सिञ्चतः
तेषाम् रामः =तेषां रामः
जलम् हस्ते =जलं हस्ते

} म् is Changed to अनुस्वार necessarily. before श् ष् स्, र्, ह्

किम् कारणम् =किं कारणम् or किङ्कारणम् युद्धम् च =युद्धं च or युद्धञ्च इदम् तीरम् =इदं तीरम् or इदन्तीरम् इयम् टीका =इयं टीका or इयण्टीका सूर्यम् पश्यति=सूर्यं पश्यति or सूर्यम्पश्यति जलम् यच्छति=जलं यच्छति or जलय्ँयच्छति दारुणम् वनम्=दारुणं वनम् or दारुव्वँनम् यम् लाभम्=यं लाभम् or यल्ँलाभम्	म् is Changed optionally to अनुस्वार

क् ख् ग् घ् च् छ् ज् झ् ट् ठ् ड् ढ् त् थ् द् ध् प् फ् ब् भ्	+ स्वर or मृदुव्यं.	वाक् ईश्वरः=वागीश्वरः वनात् आगतः=वनादागतः षट् बान्धवाः=षड्बान्धवाः बध् धुम्=बद्धुम् लभ् धुम्=लब्धुम् तत् वचनम्=तद्वचनम् तत् रम्यम्=तद्रम्यम् बाणान् आरोप्य=बाणानारोप्य तान् रक्षन्ति=तान्रक्षन्ति
क् ख् ग् घ् च् छ् ज् झ् ट् ठ् ड् ढ् त् थ् द् ध् प् फ् ब् भ्	+nasal अनुनासिक	तस्मात् मुनिः =तस्मान्मुनिः or तस्माद्मुनिः वाक् मनसी =वाङ्मनसी or वाग्मनसी षट् मासाः =षण्मासाः or षड्मासाः

If I & II come together, a letter under (II) takes the place of the letter under (I) opposite to it.

I	II	
त्	च्	अवदत् च =अवदच्च
थ्	छ्	
द्	ज्	क्रव्याद् जयति = क्रव्याज्जयति
ध्	झ्	महान् झञ्झावातः = महाञ्झञ्झावातः
न्	ञ्	अरीन् जयति = अरीञ्जयति
स्	श्	हरिस् चन्द्रः = हरिश्चन्द्रः

I	II	
त्	ट्	तत् टीका = तट्टीका
थ्	ठ्	
द्	ड्	क्रव्याद् डिम्भः = क्रव्याड्डिम्भः
ध्	ढ्	
न्	ण्	षट् नवति = षण्णवति
स्	ष्	हरिस् षष्ठः = हरिष्षष्ठः

समासाः-It should be impressed on the pupil's mind how compounds (समासाः) are a great convenience : namely:—

Where a whole sentence or a clause would be necessary, a compound is quite sufficient e. g.

"अष्टचक्रा" मञ्जूषा a case "which had got eight wheels". "सिक्तराजपथा" नगरी a city "the main roads in which were sprinkled."
"रम्यमूर्तिः" कुमारः the boy "having an elegant form."
"शिवधनुः-the bow "belonging to Shiva"

Similarly, मिथिलानाथः, मन्दिरप्रवेशः, गर्वपरिहारः, नारीवधः राजप्रवेशसमयः, आश्रमवासः, आभरणभूषितः, सबान्धवः, वसिष्ठादयः ऋषयः, सुचरितव्रताः, सिंहासनम्, चित्रकथाः, रामलक्ष्मणौ, मुकुटहार-तूणीराः, निष्कण्टकम्.

" Locative absolute "-compare " Nominative absolute " in English.

समाप्ते यज्ञे=The sacrifice, being finished.

(H) यज्ञ समाप्त होनेके पीछे
(M) यज्ञ समाप्त झाल्यावर
(G) यज्ञ समाप्त थया पछी
(S) यज्ञ पूरो थिअणखाँ पोइ
(K) यज्ञवु मुगिदनंतर; Similarly,

हतेषु राक्षसेषु = the राक्षसा s, being killed.
मृतायाम् ताटकायाम् = ताटका, being dead.
षष्ठे दिने समागते = the 6th day, having arrived.

शुद्धिपत्रकम् ।

Page & Line	अशुद्धम्	शुद्धम्	Page & Line	अशुद्धम्	शुद्धम्	Page & Line	अशुद्धम्	शुद्धम्
५-१३	तथाच	तथा च	१४-२५	प्रकारका	प्रकारके	३२-१३ ३२-१४	आग्या	आज्ञा
१०-२४	अहमू	अहम्	१५-४	भलाई	भलाईके	३४-३	मिथिला	मिथिला की
२६-३	तस्य अधस्तात्	तत्र च	१५-५	मत करो	त्यागो	३४-११	पहेले	पहिले
२६-४	कुमारौ	कुमारौ अपि	१६-१० १७-३०	होता है	है	३५-१७	ठेह०	ठह०
२८-८	० पुत्राभ्याम्	० पुत्रयोः	१७-३	साँवलाँ	साँवला	३८-८	खटका	बेड़ी
३९-१	दृश्यन्ते	दृश्यन्ते ।	१७-७	०ने बाजूपर	० नी ओर	३८-१०	चीजो	चीजें
४५-२३	after च	add चिन्तनीयम्	१७-८	०यें ,, ,,	० यीं ओर	३८-२०	omit	ले
४-१४	दोनों भी	दोनों ही	१७-९	एक तरफ हो कर	के बाजूमें	३९-२१	खभा	खंभे
५-१४	रीती से	रीति से	१७-१०	उपर	ऊपर	४०-९	० में तोड़ा हुआ	० मेंसे तोड डाला
६-२	छटवाँ	छठवाँ	१८-१३	तर्कश	तिर्कश	४१-१३	बढायँगी	बढायेगी
६-११	० पनासे	० पनसे	१८-२५	अजिन	मृगछाला	४३-२२	अंगोवाले	अंगोवाली
८-२२	सून	सुन	१९-१३	दिला	दिया	४४-१९	के	कि
८-२८	किया	की	१९-१४	चला हुआ	चला	४४-२३	मिलाफ	समागम
९-१३	insert पाठ	after आठवाँ	२०-१८	ले	लो	४५-१२	पहुचे	पहुंचा
१०-९	हे	है	२०-२१	सीख	सीखो	४६-१७	बे जोड़	उपमारहित
११-३	जबाब	उत्तर	२०-२३	होगा	होओगे	४६-२८	आपना	अपना
११-१३	जेठा	बड़ा	२१-४	छू	छूओ	४७-१२	पेह०	पहि०
१२-१३	ब्रह्मासे	ब्रह्मानें	२१-१२	आया हुआ	आया	४८-१९	सज	सजा
१२-१६	प्रमादी	मस्त	२३-१४	उन्निसवाँ	उन्नीसवाँ	४८-२२	किई	की
१३-१२	चान्होंमें	चारोंमें	२४-३	उजाड़ हुए	उजाड़	५१-१	शाहेद	शायद्
१३-१४	गुस्सैल	शीघ्रकोधी	२४-७	कर	करो	५१-११	है	हो
			२४-९	दुष्ट	दुष्टा	५२-१९	समजता	समझता
			२६-१३	पेडी	धड़	५४-१७	चित्र	कथाएँ
			२९-१९	सुलगाता है	सुलगाई			
			३०-२३	पक्खी	पंखी			

शब्दकोशः VOCABULARY.

अ.

अकरोत्	(उसने) किया
अकुर्वन्	(उन्होंने) किया
अग्निः	अग्नि, आग
अग्नेः समक्षम्	अग्निके सामने
अग्रतः	आगे
अजिनम्	मृगछाला
अजुहोत्	होम किया
अंजलिं बद्ध्वा	हाथ जोडकर
अतिथिः	अतिथि
अतिथिक्रिया	अतिथि सेवा
अतीव	बहुत
अत्र	इधर
अत्रभवतोः	आप महाशयोंका
अथ किम् !	हाँ
अद्भुतम्	अद्भुत
अद्य	आज
अद्य एव	आजही
अद्यापि	अब तक
अधस्तात्	नीचे
अधीष्व	अध्ययन करो
अधुना	अभी, अब
अध्ययन-शालिनः	अध्ययनशील
अनायासेन	सहज ही
अनिद्रः	निद्रारहित
अनुगच्छति	पीछे जाता है
अनुगृहीतः	अनुग्रह हुआ
अनुचरः	पीछा करनेवाला
अनुपमः	उपमा रहित
अनुप्राप्तः	पहुंचा हुआ
अनुसरति	पीछे चलता है
अनुसृत्य	अनुसार
अनेकशः	अनेकवार
अन्नम्	अन्न
अन्ये	दूसरे
अन्येद्युः	दूसरे दिन
अन्यः-अन्या-अन्यत्	दूसरा-री
अपरेद्युः	दूसरे दिन
अपि	भी
अप्रमेयम्	तुलना रहित
अभयम् प्रयच्छ	अभयदान दो
अभिभाषते	बोलता है
अभिमुखम्	अभिमुख
अयम् बालकः	यह बालक
अर्गलः	बेड़ी; खटका
अर्घ्यम्	पूजाकी सामग्री
अलङ्कृतः	सजा हुआ
अवजानाति	छोटा समजता है
अवसरः	अवसर
अवृणवत्	वरनेके लिये आये
अश्वः	घोड़ा
अष्टचक्रः	आठ चक्रों वाला
असि	(तू) है
अस्ति	(वह) है
अस्मि	(मैं) हूँ
अस्तम् गच्छति	छिपता है
अस्त्राणि	अस्त्र
अस्माकम्	हमारा
अस्यति	फेंकता है
अहम्	मैं
अहो बत !	अहाहा !

आ

आकर्णम्	कान तक

आकाशम्	आकाश
आकृष्य	खींचकर
आगतः	आया हुआ-ई
आगच्छति	आता है
आगन्तुम्	आनेके लिये
आगमनम्	आगमन
आज्ञापयति	आज्ञा करता है
आदरः	आदर
आदाय	ले कर
आदिष्टः	आज्ञा किया हुआ
आधाय	रख कर
आनयति	ले आता है
आनीतम्	लाया हुआ
आपृच्छ्य	छुट्टी लेकर
आभरणम्	गहने भूषण
आयसः	लोहेका
आरक्तम्	लाल
आरभते	आरंभ करता है
आरुह्य	चढ़ कर
आरोपणम्	तयार करना
आरोप्य	चढ़ा कर
आरोहति	चढ़ता है
आलयः	डेरा
आलेख्यम्	चित्र
आवयोः	हमारा
आवृत्य	रोक कर
आश्रमः	आश्रम
आश्रमपदम्	आश्रमका घेरा
आश्रमवासिनः	आश्रममें रहनेवाला
आशीर्वचनम्	आशीर्वाद
आसनम्	आसन
आसाद्य	प्राप्त कर
आसीत्	था
आहूतः	बुलाया हुआ
आह्वयति	बुलाता है
इ	
इच्छति	इच्छा करता है
इति	इतना, ऐसा
इदम् वनम्	यह बन
इदानीम्	अब
इयम् नदी	यह नदी
इव	समान, सरीखा
ई	
ईदृशः	इसी प्रकारका
ईप्सितम्	कामना
उ	
उक्त्वा	बोल कर
उचितम्	उचित
उड्डयते	उड़ता है
उत्तिष्ठति	उठता है
उत्थाय	उठ कर
उत्सवः	उत्सव
उत्सादितः	उजाडे हुए
उदयति	निकलता है
उद्गच्छति	निकलता है
उद्दिश्य	—की तरफ़
उद्यतः	तैयार
उद्यम्य	ऊपर उठाके
उपकृतः	उपकार हुआ
उपगच्छति	पास पहुँचता है
उपरि	उपर
उपवनम्	फुलवाड़ी
उपसदनम्	जगा
उपागतः	समीप पहुंचा हुआ

उपाध्यायः	उपाध्याय
ऋ	
ऋते	विना
ऋषिः	ऋषि
ए	
एकदा	एक समय
एकः-एका	एक
एकाकी	अकेला
एतत्	यह
एव	केवल, सिर्फ
एवम्	इस रीतिसे
एषः	यह
क	
कः ?	कौन ?
कच्चित् न ?	शायद
कण्ठः	गला
कतिपयाः	बहुतेरे
कथयति	कहता है
कथम् ?	कैसा ?
कथम् नु ?	कैसा ?
कदा ?	कब ?
करिष्यति	करेगा
करोति	करता है
कर्तुम्	करनेके लिये
कश्चित्	कोई
का ?	कौन ?
कामः	कामना
कारणम्	कारण
कार्पासम्	सूती कपड़ा
कार्यः	करने योग्य
कालक्षेपः	देरी
किं ?	क्या ?
किमर्थम् ?	किस कारण से ?
किङ्करः	नौकर
किञ्चित्	थोड़ा
किन्तु	परंतु
कीदृशः ?	किस प्रकारका ?
कीर्तिः	कीर्ति
कुटीरः	झोंपड़ी
कुत्र ?	कहाँ ?
कुमारः	लड़का,
कुरु	करो
कुलगुरुः	कुलगुरु
कुलद्वयम्	दो कुल
कुलम्	कुल, घराना
कुशलम्	कुशल
कुसुमोत्करः	फूलोंका समूह
कूर्चः	दाढ़ी
कृत-कामः	कृतार्थ
कृतार्थः	कृतार्थ
कृत्वा	करके
कृष्णः	काला
केनचित्	किसीने
केवलम्	फकत
केशाः	बाल
कोशागारम्	खज़ाना
कौतूहलम्	उत्कंठा
क्रियन्ताम्	की जावें
क्रुद्धः	क्रोधवश
क्रुध्यति	गुस्सा होता है
क्रोधः	क्रोध
क्रोशद्वयम्	दो कोस
क्षणः	क्षण
क्षत्रियः	क्षत्रिय
क्षमते	क्षमा करता है
क्षिपति	फैंकता है

क्षुधा	भूख
क्षौमं	रेशमी कपडा
ख	
खड्गः	तलवार
खलु	सचमुच
ख्यातः	विख्यात
ग	
गच्छति	जाता है
गणयति	गिनता है
गणेशः	गणेश
गत्वा	जाकर
गन्तुम् इच्छति	जाना चाहता है
गन्धपुष्पादिभिः	गंधपुष्प आदिसे
गमिष्यति	जायगा
गर्वपरिहारः	अहंकारका दूर होना
गीर्वाण-वाणी	संस्कृत भाषा
गुणवन्तः	गुणी
गुरुः	गुरु
गृहाण	ले
गृहीत्वा	ले कर
गौरः	गोरा
च	
च	और
चतसृणाम्	चारोंका
चतुर्णाम्	चारोंमेंसे
चतुर्भिः	चारोंसे
चतुरङ्गः	चार अंगोवाला
चत्वारः	चार
चापधरः	धनुर्धारी
चापः	कमान, धनुष्य
चामरम्	चामर
चित्रम्	चित्र, आश्चर्य
चित्राः कथाः	विचित्र कथा

छ	
छत्रम्	छाता
छात्रः	शिष्य
छाया	छाया
ज	
जटाः	जटा
जडीकृतः	जड़ जैसा
जनपदः	प्रदेश
जनौघः	जनसमूह
जलम्	जल
जानाति	जानता है
जामदग्न्यः	जमदग्निका पुत्र
जीवाम	जीएंगे
ज्ञातुकामः	जाननेकी इच्छावाला
ज्ञातुम्	जाननेके लिये
ज्या	कमानकी डोरी
ज्येष्ठः	बड़ा
ज्वलयति	आग सुलगाता है
त	
तत्	वह
ततः	उसके पीछे
तत्र	
तथा च	उसी रीति से
तथापि	तो भी
तदनन्तरम्	उसके पीछे
तदा	तब
तदाप्रभृति	तबसे
तपोवनम्	तपोवन
तर्कितः	सोच विचारमें आया
तस्मात्	इस लिये
तादृशः	उस प्रकारका

तानि अस्त्राणि	वे अस्त्र
ताम् मारय	उसको मारो
ताः ताः कथाः	वे वे कथाएँ
तिष्ठति	खड़ा है
तीरम्	किनारा
तु	परंतु
तूणीरः	तिर्कश
तृतीया	तीसरी
तेन	इस लिये
तेषाम्	उनमें से
तोलनम्	उठाना
त्यक्त्वा	छोड़ कर
त्यजति	छोड़ता है
त्रयः	तीन
त्रस्तः	ड़रा हुवा
त्रासयते	ड़राता है
त्वम्	तू
त्वाम् ऋते	तुम बिना

द

दक्षिणतः	दाहिनी ओर
दक्षिणस्याम् दिशायाम्	दक्षिण दिशामें
दण्डनम्	दंड देना
दण्डयति	दंड देता है
दण्डयिष्यति	दंड देगा
दण्डः	डण्डा
दत्तः	दिया गया
ददामि	देता हूँ
दयाम् अर्हति	दया योग्य है
दातुम् अर्हति	देना चाहिये
दारुणः	भयानक
दाशरथिः	दशरथका लड़का
दास्यति	देगा
दिनम्	दिन, दिवस
दिनकृत्यानि	दिनके काम
दिष्ट्या	अहो भाग कि
दिशा	दिशा
दीक्षा	दीक्षा
दीनः	दीन
दीर्घः	लंबा
दुःखितः	दुःखी
दुष्टः	दुष्ट
दूतः	दूत
दूरे	दूर
दृश्यते	देखनेमें आता है
दृश्यम्	दिखावा
दृष्ट्वा	देख कर
देवः	महाराज
देशः	देश
देवालयः	मंदिर
द्रष्टव्यः	देखने योग्य
द्रष्टुकामः	देखनेकी कामना-वाला
द्रष्टुम्	देखनेके लिये
द्वन्द्वम्	कुश्ती, द्वंद्वयुद्ध
द्वारम्	द्वार
द्विजः	द्विज
द्वितीयः	दूसरा
द्वौ अपि	दोनो ही

ध

धन-धान्यम्	धनधान्य
धनाध्यक्षः	खजांची
धनुः	कमान
धन्यः	धन्य
धवलः	सफेद
धर्मः	धर्म

धर्मरहितः	अधर्मी
ध्वजः	झंडा
धारयति	पहिनता है, धारण करता है

न

नक्षत्रम्	तारा
नगरी	नगर
नदी	नदी
नमति	प्रणाम करता है
नमः	नमस्कार !
नमस्कृत्य	प्रणाम करके
नश्यति	नाश होता है
नानादेशाः	अनेक देश
नानाविधः	नाना प्रकारका
नाम	नाम
नारी	नारी
नारीवधः	स्त्रीहत्या
निजकुलम्	अपना कुल
नित्यम्	नित्य
निद्रा	निद्रा
निधाय	रख कर
निनादितः	बजता
निरर्गलीकृत्य	बेड़ी निकाल कर
निर्गमनम्	बाहर निकलना
निर्जितः	जीता गया
निर्विघ्नः	विघ्नरहित
निर्विघ्नता	विघ्नरहिता
निर्वृत्तः	समाप्त हुवा
निवारणीयः	दूर हटाने योग्य
निवासिनः	रहने वाले
निवेदनार्थम्	खबर देनेके लिये
निवेशः	निवास
निःशेषम्	निःशेष
निःशङ्कम्	बेशक
निष्कण्टकः	निर्भय
निहितः	रखा हुवा
नृपः	राजा
नेत्रम्	आंख
न्यासः	अमानत

प

पक्षिणः	पंखी
पठति	पढ़ता है
पतति	गिरता है
पतिव्रता	पतिव्रता
परन्तु	परंतु
परमदारुणः	परम कठोर
परमंहर्षितः	बहुत प्रसन्न
परस्तात्	उसपार
परस्परः	परस्पर
पराक्रमः	पराक्रम
परिकीर्तितः	वर्णन किया गया
परिवारः	परिवार
परिसरः	पड़ोस
पर्णम्	पत्ता
पश्चिमस्याम् दिशायाम्	पश्चिम दिशामें
पश्यति	देखता है
पाणिः	हाथ
पात्रम्	पात्र
पार्श्वतः, पार्श्वे	बाजूमें
पिता	बाप
पितुः समीपम्	पिताके समीप
पिपासा	प्यास
पिहितः	बंद
पीडयति	पीड़ा देता है

पीडयितुम्	पीड़ा देनेके लिये
पुत्रः	बेटा
पुत्रयोः अर्थे	(दो) लड़कोंके लिये
पुनरपि	फिर
पुरस्तात्	आगे
पुरा	पहिले
पुरी	नगर
पुरोहितः	पुरोहित
पुस्तकम्	पुस्तक
पुष्कलम्	बहुत
पूजयति	पूजा करता है
पूजा	पूजा
पूरणम्	तैयार करना
पूर्वजः	बड़ोंमेंसे एक
पूर्वम्	पहिले
पूर्ववत्	पहिले जैसा
पूर्वस्याम् दिशायाम्	पूर्वदिशामें
पृच्छति	पूछता है
पृष्ठतः	पीछे
पृष्ठम्	पीठ
पौराः	पुरवासी
प्रकीर्णः	बिखरा हुआ
प्रक्षिप्तः	फेँका हुआ
प्रजाः	प्रजा
प्रतिगृह्य	स्वीकार करके
प्रतिग्रहः	ग्रहण करना
प्रतीच्छ	ग्रहण कर
प्रतिज्ञा	प्रतिज्ञा
प्रतिज्ञा-भङ्गः	प्रतिज्ञाभंग
प्रतिभाषते	उत्तर देता है
प्रत्यैक्षत	प्रतीक्षा की
प्रदक्षिणीकृत्य	फेरा देकर
प्रदानम्	दान
प्रभातकरणीयानि	प्रभातका काम
प्रभातकालः	प्रभात
प्रभूताः	बहुत
प्रभृति	(से) लेके
प्रमाणम्	प्रमाण
प्रमुखः	मुख्य
प्रयच्छति	देता है
प्रवर्तयति	प्रवृत्त करता है
प्रवीणः	कुशल
प्रवेशः	प्रवेश
प्रष्टव्यम्	पूछनेका
प्रसन्नः	प्रसन्न
प्रसीदति	प्रसन्न होता है
प्रस्थानम्	चल निकलना
प्रस्थितः	चल दिया
प्रहृष्टः	प्रसन्न
प्राङ्गणम्	आँगन
प्राणहरः	प्राणनाशक
प्रादुरासीत्	प्रगट हुआ
प्राप्य	प्राप्त कर
प्राप्तः	आया हुआ
प्रासादः	राजमंदिर
प्रियः	प्यारा
प्रीतिः	प्रीति
प्रेषयति	भेजता है
प्रेषितः	भेजा गया

फ

फलकः	ढाल

ब	
बद्धाञ्जलिः	हात जोड़ा हुआ
बद्ध्वा	जोड़ कर
बलम्	शक्ति
बलवान्	मजबूत
बहवः वृक्षाः	बहुत वृक्ष (पेड़)
बहिः	बाहर
बहुमूल्यः	बहुमूल्य
बहुः	बहुत
बाढम्	हाँ, अच्छा
बाणः	बाण
बान्धवः	संबंधी जन
बालकः	बालक
बालः	बच्चा
बाल्यात् प्रभृति	बचपनसे
भ	
भक्षयति	खाता है
भगवन्	हे महाराज !
भगवान्	भगवान
भग्नः	तोड़ा हुआ
भयम्	भय, डर
भर्ता	पति
भयानकः	भयानक
भवति	होता है
भवद्भिः	आप महाशयों से
भवान्	आप
भविष्यति	हो जायगा
भार्या	जोरू, पत्नी
भार्ये भजेताम्	विवाह करें
भाषते	बोलता है
भास्करः	सूरज
भीतः	डरा हुआ
भूमिः	पृथ्वी, फर्श
भूषितः	सजा हुआ
भेदनम्	तोड़ना
भोः राजन्	हे राजा !
भ्राता	भाई
म	
मङ्गलवादनम्	मंगलका बाजा
मञ्जूषा	पेटी
मतिः	इच्छा, मन
मत्तः	मस्त
मधुरः	मधुर
मध्ये	बीचमें
मन्त्री	मंत्री, वज़ीर
मन्त्रपूर्वकम्	मंत्र पढ़के
मन्त्रपूतः	मंत्रोंसे पवित्र किया हुआ
मन्दिरम्	मंदिर
मन्यते	समझता है
मम	मेरा
मस्तकम्	शिर
महत्	महान
महर्षे !	हे महर्षि
महात्मनः	महात्माका
महाबलः	महाबलवान्
महामुनिः	महर्षि
महाराज	हे महाराज
मा	मत
माता	माँ
मातापितरौ	माँ बाप
माधुर्यम्	सुंदरता

मा मैवम्!	नहीं नहीं!!
मारयते-मारयति	मारता है
मारयेयम्	(मैं) मारूँ
मार्गः	मार्ग
मिथः जल्पन्ति	आपसमें बोलचाल करते हैं
मिथ्या	झूठा
मिथ्याप्रतिज्ञः	असत्य वचनवाला
मुकुटः	मुकुट
मुखम्	मुख
मुनिः	मुनि
मृगया	शिकार
मृतः	मृत
मे	मुझको, मेरा
मोक्तुम्	छोड़नेके लिये
मोघः	व्यर्थ
मौनम्	मौन
मौर्वी	कमानकी डोरी
य	
यच्छति	देता है
यज्ञः	यज्ञ
यज्ञवाटः	यज्ञका घेरा
यज्ञसमृद्धिः	यज्ञका ठाठ, धूमधाम
यज्ञोपसदनम्	यज्ञका स्थान
यतते	प्रयत्न करता है
यतः	क्योंकि
यतिष्यते	प्रयत्न करेगा
यत्र	जहाँ
यथान्यायम्	उचित रीति से
यथागतम्	जैसा आया था वैसा
यथेष्टम्	इच्छाप्रमाणे
यदा	जब
यदि	जो, यदि, अगर
यदि एवम्	जो ऐसा है
यवीयान्	छोटा
यः	जो
याति	जाता है
यादृशः	जिस प्रकारका
युक्ते मुहूर्ते	नियत मुहूर्तपर
युद्धम्	युद्ध
युद्धम् कर्तुम्	लड़नेके लिये
युवाम् रक्षतम्	तुम दोनों रक्षा करो
युष्माभिः सह	आपके साथ
योग्यः	योग्य, लायक
र	
रक्षणम् कुरु	रक्षा करो
रक्षति	रक्षा करता है
रक्षितः	रक्षा किया हुआ
रक्षिष्यति	रक्षा करेगा
रचना-विशेषः	सुरचना
रज्जुः	रस्सी
रथः	रथ
रमणीयः / रम्यः	रमणीय
रम्यमूर्तिः	रमणीक मूर्ति
राक्षसः	राक्षस
राजचिह्नानि	राजचिह्न
राजन्!	हे राजा
राजपथः	राजमार्ग
राज-पुत्रः	राजपुत्र
राजप्रवेशः	राजप्रवेश
राज्यम् करोति	राज्य करता है
राजा	राजा
राजानम्	राजाको

रात्रिः	रात
रुधिरम्	रक्त
रूपम्	रूप
रोचते	पसंद है

ल

लभते	प्राप्त करता है
लीलया	सहज (से)
लोक-विश्रुतः	लोकप्रसिद्ध

व

वक्तव्यः	बतलाने योग्य
वचनम्	भाषण, वचन
वत्स	हे बच्चा !
वत्स्यति	ठहरेगा
वदति	बोलता है
वदनम्	चेहरा
वधितः	मारा गया
वधिष्यति	मारेगा
वधूः	वधू
वन्दनार्थम्	वंदन करनेके लिये
वनम्	बन
वनवासी	बनमें रहनेवाला
वरः	वर
वरयते	वरना चहाता है
वर्तते	होता है
वर्धयति	बढ़ाता है
वर्धयिष्यति	बढ़ायेगी
वसति	रहता है
वस्त्रम्	वस्त्र, कपड़ा
वा	या
वस्तूनि	चीजें वस्तु
वाङ्निश्चय	वाग्दान
वाञ्छितम्	कामना
वामतः	बायें बाजू
विघ्नकरः	विघ्न करनेवाला
विजेष्यते	विजयी होगा
विद्धः	छेदा हुआ
विद्यते	है
विद्या	विद्या
विदितः	विदित
विधिः	ब्रह्मा
विधिपूर्वकम्	विहित रीति से
विना	सिवाय
विनाशयति	उजाड़ करता है
विनाशयिष्यति	उजाड़ करेगा
विमुखीभूतः	विमुख हुआ
विवाहः	विवाह
विवाहपर्यन्तः	विवाह तक
विवाहपूर्वकः	विवाहके पहेलेका
विविक्तः	एकांत
विविधानि	नाना प्रकारके
विशेषतः	विशेष करके
विषण्णः	उदास
विस्मयते	आश्चर्यमें है
विस्मितः	आश्चर्यमें खड़ा हुआ
वीर्यम्	बल
वृक्षः	वृक्ष, (पेड़)
वृणवन्ति	वरनेकी इच्छा करता है
वृत्तम्	समाचार
वृत्तान्तः	समाचार
वृद्धः	बूढ़ा
वेदाध्ययनम्	वेदका अध्ययन
वेदशास्त्राणि	वेद और शास्त्र
वेदी	वेदी
वेदीम् परितः	वेदीके चारों तरफ
वैष्णवः	विष्णुका

व्यतीतः	बीत चुका
व्याकरणम्	व्याकरण
व्रजति	जाता है
व्रत-भङ्गः	व्रतका भंग
व्रतम्	व्रत
श	
शक्नोति	शक्तिमान् है
शक्तः	शक्तिमान्
शङ्का	शंका
शत्रुः	शत्रु
शब्दः	शब्द, आवाज
शरीरम्	शरीर
शाखा	शाखा
शाला	पाठशाला
शासनम्	आज्ञा
शिक्षते	सीखता है
शिखरम्	चोटी
शिरोवस्त्रम्	फेंटा
शीघ्रम्	शीघ्रता से
शीघ्रकोपः	शीघ्रक्रोधी
शीर्षम्	सिर
शुभम्	शुभ
शूरः	शूर
शृणु	सुनो
शैवम्	शिवका
शोभना	शोभनीक
शोभा	शोभा
श्यामलः	साँवला
श्रुत्वा	सुनकर
श्रूयताम्	सुन लीजिये
श्वः	कल
ष	
षट्	छः
स	
सङ्गमः	संगम
सचिवः	अधिकारी
सज्जः	तैयार
सज्जनः	सत्पुरुष
सत्य-प्रतिज्ञः	वचनका सच्चा
सन्ति	हैं
सन्तुष्टः	प्रसन्न
सन्धानम्	निशाना
सन्धाय	रखकर
सन्ध्यावन्दनम्	संध्यावदन
सन्ध्याकालः	शाम, संध्या
सपरिवारः	परिवारके साथ
सबान्धवः	बंधूओंके साथ
सभार्यः	स्त्रीसहित
समग्रम्	सारा, सब
समर्थः	समर्थ
समागतः	आया
समागमः	मिलाप
समानीय	लाकर
समाप्तः	समाप्त
समाहितः	सावधान
समीपम्	पास
समुपस्थितः	समीप आया हुआ
सम्पन्नः	आबाद
सम्प्रदायः	चाल, रीत
सम्प्रवर्तितः	आरंभ हुआ
सम्बन्धः	संबंध
सम्भाराः	तैयारियाँ
सम्मावितः	सन्मान किया गया
सम्भ्रमः	घबड़ा हट
सर्वम्	सब
सर्व-विनाशः	सर्वनाश

सर्वस्य	सबका
सर्वे	सब
सर्वेषाम्	सबका
सलिलायुतः	जलवाला
संशयः	शंका
ससम्भ्रमः	घबडाया हुवा
संस्कारः	संस्कार
संस्थाप्य	खड़ा कर कर
सः	वह
सह	साथ
सहधर्मचारिणी	धर्मपत्नी
सहसा	जलदी से
सहर्षम्	हर्षके साथ
सहायः	सहायक
सहितः	सहित, के साथ
सहोदरः	सगा भाई
सा	वह
साध्वी	सुंदर
सापत्नः	सौतेला
साहाय्यम्	सहायता, मदद्
सिक्तः	छिड़का हुआ
सिञ्चति	छिड़कता है
सिंहासनम्	सिंहासन
सुखी	सुखी
सुखेन	सुख से
सुचरितव्रतः	अच्छी चालवाला

सुपरिचितः	अच्छे परिचयवाला
सूर्यः	सूरज
सैन्यम्	लश्कर
सोपानम्	सीढ़ी
सौम्यः	शांत स्वभाववाला
स्कन्धः	(पेड़का) धड़
स्तम्भः	खम्भा
स्थितः	खड़ा हुआ
स्नेह-संयुक्तः	प्रेमपूर्ण
स्नानम्	स्नान
स्पृशति	छूता है
स्फटिकमयः	बिलौरका बना हुआ
स्वच्छम्	स्वच्छ
स्वधर्मः	स्वधर्म
स्वय	आप
स्वयं एव	आप ही
स्वागतम् ते	महाराज स्वागत !
स्वीकृत्य	स्वीकार करके
ह	
हतः	मरा हुआ
हनिष्यति	मार डालेगा
हर्षितः	प्रसन्न
हस्तप्रक्षेपात्	हाथकी क्रियासे
हस्तः	हाथ
हारः	हार
हिताय	भलाईके वास्ते
ह्रस्व	छोटा

शुद्धिपत्रकम्.

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
८	२४	Ysty...	Sty...	४४	२३	मेलाप	मेळाप
		autho	autho	४७	७	वाकदान	वागदान
		rit	rity	४८	२२	रहा जोई	राह जोई
१०	४	saerifice	sacrifice	४९	२२	सारुं	सारा
१३	८	कद्धः	क्रुद्धः	५४	२१	सूधी	सुधी
३०	८	चापम	चापम्	१	१६	शालिगे	शालेगे
६	२१	तेनो	तेनी	२	११	येरडने	यरडने
८	२३	मर्जा	मर्जी	५	६	राज्यबालुत्ताने	राज्यवालुताने
८	२४	Ysty...	sty...	८	१६	बद्दिहने	बंदिहेने
		autho	autho	८	२४	Ysty...	sty...
		rit	rity			autho	autho
८	१६	वनमा	वनमां			rit	rity
१०	४	saerifice	sacrifice	१०	४	saerifice	sacrifice
११	३	जबाव	जवाब	१०	२५	नानातन्हद	नानातरद
११	१२	मोटो	म्होटो	१८	९	मुकटवु	मुकुटवु
१३	२०	तेंकह्युं	तें कह्युं	,,	२०	कूदलगलु	कूदलुगलु
१३	२९	एम कही	एम कही	,,	२७	अरलेय	अरळेय
१६	७	पुठ्यां	पछवाडे	१९	१७	हरिदारि	हरदारि
१७	७,८	बाजू	बाजूपर	२१	१०	सायंकालवु	सायंकालवु
१९	१४	निकळयो	नीकळयो	२५	१५	धर्मनु	धर्मवु
२२	१८	शुरू	शरू	३३	२५	एष्टु	यष्टु
२९	३,४	मेहमान	महेमान	३५	१४	ओळळेयदु	ओळळे
३०	८	चापम	चापम्	४२	१७	गोत्तिद्दु	गोत्तिद्दु
३२	१८	मर्जी	मरजी	४५	३	तक्कोळळवाग्ये	तक्कोळ्ळुवाग्ये
३८	९	किमती	किंमती	४६	१७	इळदु	इळ्दु
३९	२१	थांबलो	थांभलो				

शुद्धिपत्रकम्.

Errata—(N. B. Corrections should be made before using the book.)

Page & Line.	Incorrect.	Correct.	Page & Line.	Incorrect.	Correct.
१-१९, १-२५	गुरूखे	गुरूअखे	३७-१	मरजी	मरज़ी
२-२१	जाल	ज़ाल	३९-२९	डेढीमेँ	डेढोअमेँ
६-१६	घोडेते	घोड़ते	४०-४	खूश	खुश
१२-९	डि साडेँ	डिस्माडे	४२-१७	जाहिर	ज़ाहिर
१४-१२	बान्हो	बान्होँ	४३-१८	गुजर्यल्	गुज़र्यल्
१५-५	सनसो	सन्मो	४३-२०	खजानची	खज़ानची
१६-६	सिग्घो	अग्याँ	४५-९	रिवाज	रिवाज़
१६-७	अग्याँ	पुठ्याँ	४६-१७	बेनजीरु	बेनज़ीरु
२१-२	पिआसु	पिआस	४७-१२	अग्गयेयजा	अग्गयेजा
२१-१६	गुजारींथा	गुज़ारीथा	४८-२२	दिठ्ठी	डिठ्ठी
२५-१६	डिँ अणु	डिअणु	४९-२०	सब	सभु
२९-११	डीहँ	डीँह	४९-२२	चालबारा	चालबारा
३०-८	चापम	चापम्	५१-६, ५१-७	पुट्ट	पुट्टु
३२-७	जमीनते	ज़मीनते	५१-१२	जुद्ध	जुद्धु
३४-११	जमानेमेँ	ज़मानेमेँ	५२-१९	घट	घट्टु
३६-१९	जोडेल	जोड़िंदर	५२-१	राजानो	राजाजो

THE ALPHABET.

Vowels:—

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ
اَ	آ	اِ	اِي	اُ	اُو	رُ
a	ā	i	e	u	o͞o	ṛ
(e in her)	(fair)	(in)	(me)	(put)	(noon)	

ॠ	ऌ	ए	ऐ	ओ	औ
رُوٗ	لِ	اى	آئى	او	اَوٗ
ṛ′	ḷ	ā	ī	ō	ou
		(gate)	(mine)	(note)	(stout)

Consonants:—

क्	ख्	ग्	घ्	ङ्	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्
ک	کھ	گ	گھ	گں	چ	چھ	ج	جھ	ڃ
k	kh	g	gh	ṅ	ch	chh	j	jh	ñ
ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्	त्	थ्	द्	ध्	न्
ٹ	ٹھ	ڈ	ڈھ	ڻ	ت	ث	د	ذ	ن
ṭ	ṭh	ḍ	ḍh	n	t	th	d	dh	n
प्	फ्	ब्	भ्	म्	य्	र्	ल्	व्	श्
پ	ق	ب	ڀ	م	ي	ر	ل	و	ش
p	ph	b	bh	m	y	r	l	v	s′
ष्	स्	ह्							
	س	ه							
sh	s	h							

The nether stroke of consanants shows that no vowel is present. Adding the vowels above to the consonant क्, we get.

क् अ = क, क् आ = का, क् इ = कि, क् ई = की, क् उ = कु,

k-a كَ **k-ȧ** كا **k-i** كِ **k-e** كي **k-u** كُ

क् ऊ = कू, क् ऋ = कृ, क् ॠ = कॄ, क् ऌ = कॢ, क् ए = के,

k-oo كُو **k-r̤** **k-r̄** **k-l̤** **k-ā** كے

क् ऐ = कै, क् ओ = को, क् औ = कौ

k-ī كَي **k-ō** كو **k-ou** كَو

Similarly with ख् ग &c &c. we get.

ख खा खि खी खु खू खृ खॄ खॢ खे खै खो खौ

ग गा गि गी गु गू गृ गॄ गॢ गे गै गो गौ

The general plan is as follows :—

– ा ि ी – – – – – े ै ो ौ

ु ू ृ ॄ ॢ

Conjunct Consonants: These are formed when two or more consonants are pronounced together without an intervening vowel.

In writing a conjunct consonant, the last element pronounced is written in full, the others retaining only their first half: *e. g.*

क्व	क्न	ब्द	त्य	क्त्व
k-v-a,	k-n-a,	b-d-a,	t-y-a,	k-t-v-a,
क्न्य	ख्न	च्म	ग्ध	
k-n-y-a,	kh-n-a,	ch-m-a-	g-dh-a,	

The following are some special cases: ज्ञ d-ñ-a

क्र or क्र	र्क	ब्र	र्ब	त्त
k-r-a,	r-k-a,	b-r-a,	r-b-a,	t-t-a,
त्र or त्र	क्व	क्ष	द्ग	द्य
t-r-a,	k-v-a,	k-sh-a,	d-g-a,	d-y-a,
द्म	ह्न	ह्म	ह्र	श्व or श्व
d-m-a,	h-n-a,	h-m-a,	h-r-a,	sh-v-a

ल्ल l-l-a, &c. &c.

Devnâgarî characters can clearly show the destinction between प्रसन्न and परसन्न; but this is difficult with Arabic Sindhi—both are written پرسن—So also with नोकर or नवकर نوکر (as the word is usually written). Hence, the importance of the Devnâgarî alphabet for accuracy.

Pages I—XX are printed by D. N. Mandra at the Britannia Press, Karachi and Published by B. B. Kamat, 448, Robson Road, Karachi.

Some opinions to hand about सुबोधसंस्कृतम् or "Easy Steps to Sanskrit" Illustrated (by B. B. Kamat.)

Prof. H. M. Gurbaxani M. A, Professor of Persian and Indian Philology, D. J. Sind College.—I have given Mr Kamat's "Easy Steps to Sanskrit" a close examination and hesitate not to say that I never met with a book so admirably adapted for the teaching of Sanskrit to Sindhi students. The lessons are easy and gradual, written in words whose corrupt forms the student is already familiar with in his mother tongue. The grammar is relegated to the back-ground and the objects are beautifully illustrated. The book looks as if one might take it as a pastime and yet acquire a fairly good knowledge of Sanskrit. I sincerely hope that with the publication of this work, Sindhis will take more kindly to the study of Sanskrit which is essential to a sound knowledge of their vernacular.

Mr. Bherumal Mahirchand, Lecturer in Sindi D. J. Sind College Karachi.—I have gone through the New Sanskrit Primer entitled "Subodh Sanskritam." The Author Mr B. B. Kamat of the N. J. High School, Karachi, has considerably facilitated the study of Sanskrit which is essentially necessary for the higher study of Sindhi, the structure of the Sindhi language being more closely allied to that of Sanskrit than any other Indian Vernacular.

The Author has struck a most desirable line for himself in popularising his book among the Hindu circles as he has made the Sanskrit easy with the help of the story of Shri Ramchandra, the ideal prince of Hindu culture, whose

sweet name is chanted with great fervour and eclát in every Hindu home. The pictures from the Ramayan add not only to the beauty but also to the usefulness of the book.

The other pleasing feature of the book is that the Sindhi words are written in the most appropriate characters, the Dev Nâgarî.........No alphabet suits the Sindhi better than the Sanskrit alphabet, the Sindhi being a genuine daughter of Sanskrit and Prâkrit.

As regards the principles adopted by the Author in the arrangement and the grammatical materials, I find that they are such as will enable students to acquire a practical knowledge of Sanskrit in the shortest time possible. Though the book at first sight appears small, yet a judicious perusal of it will show, in a striking manner that, much thought, judgment, and labour have been bestowed on it, and that the author is deserving both public praise and patronage.

Mr. Dayaram Vasanmal, B. A., **Head Master, Government High School, Hyderabad, writes:—...** The arrangement is excellent. The lessons are very carefully chosen. It is, indeed, creditable for you to give the story of Râmâyan in such a simple language, so as to be easily understood by the beginners in Sanskrit. I find that the meanings of words are given both in Hindi as well as Sindhi. The equivalents are appropriate and simple... The book will be very useful to Sindhis who want to learn Sanskrit. I am quite sure that your work will be appreciated.

The book is printed in bold and clear type.

Printed by D. N. Mandra at the Britannia Press, Karachi & Published by B. B. Karmat, 448, Robson Road, Karachi.